Літопис Червоної Калини

1932

ТРАВЕНЬ

М. Бутович.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . . 13·— зол.
Піврічна » . . . . . . 7·— »
Чвертьрічна » . . . . . . 3·50 »
Для членів »Червоної Калини« чвертьрічно . . . . 3·— »
Ціна поодинокого числа . . . 1·20 »
В Румунії: річна передплата . 360 леїв піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
Для інших країв 2 $ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: **В Сполучених Держ. Північної Америки: The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III. **Конто П. К. О. ч. 410.185.**

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 5 * ТРАВЕНЬ * 1932

Гетьман Іван Мазепа
* 1632 р. (?) — † 12. IX. 1709 р.
(Портретовано з ґравюри Ґалаховського).

Микола Матіїв-Мельник

За Десну!...

В далекий путь, понурий, за Десну,
З Орлом старим полинули орлята —
І дзвін загув, розрушив тишину
І гримнула о півночі гармата.

Як Рубікон... в негоду там... колись...
Старий Гетьман свій Батурин пращає,
І думкою під хмарами блукає —
Молись, Україно!... Молись!... Молись!...

І білий кінь — як піна на Десні...
І грім бандур і гомін дум козацьких...
— „Гей, діти, діти вірнії мої,
Чи сповняться задуми літ юнацьких?...

— „Чи встануть квіти тії на лані,
Що їх ростив словами тай сльозами —
Чи у тюрмі, чи в сірій чужині
Замовкнемо забутими гробами?

— „Ще раз на нас повстало царство тьми
І вже регочеться варвар з півночі;
Чи-ж видержить Чечель в столиці із дітьми,
Як лютий Хам зубами заскрегоче?

— „А вісти йдуть, мов гори ті ростуть:
Що Меншиков Батурин зжер вогнями,
Що із живих заліззям шкуру рвуть,
Язики тнуть, карають всіх палями!...

І голову важку схилив Гетьман
І ніби шлях накрила сніговія, —
Та лиш на мент, на хвилю... Крізь туман
Заблисла знову ясна давня мрія.

Десь ніби дивний світ зійшов нараз,
І зацвіла стобарвно вся руїна —
І чад душний в руїні тій погас...
І обабіч Дніпра — Соборна Україна!

А ген, кругом, куди не глянь — оттак:
Сади, гаї!... Жахтить червоний мак —
І дивне диво: ніби не квітки,
Й не маки — а полки, полки, полки!...

І усміхнулися під вус уста,
Що проклинати і кохати знали —
І ніби пряжа срібно-золота,
Зза гір, зза моря юність повертала.

І ніби в Київ, як колись Богдан, —
На оґері, під грім гармат, в'їжджає
З Карлом і — хлібом-сіллю їх витає
Народ — землі своєї власник — пан.

Попід орлиний зір, в руках міцних
Понад полками блиснула булава —
І з тисячів грудей, мов з дзвонів крицевих,
Загуло разом: Слава!... Слава!... Слава!...

...Спіткнувся кінь — прокинувся Гетьман...
Сіріли ниви... Круки понад полем...
І раптом местний, наглий гураґан
Угнався в серце гострим, лютим болем.

— „А гей, пісень! Най грім у чола бє!...
Чого задумавсь Гордієнку, брате?! —
Що Запоріжжа цар розніс твоє
І що Руїну хоче зруйнувати?

— „І ти, Пилипе, друже військовий,
Покинь свій сум, хоч слабне наша лава,
Вставаймо, брате, орле степовий —
Лиш „през шаблі“ добудеться нам слава!!

— „Я злиднів не боюсь, ні ворогів,
Що йдуть з Петром, як ті шершені-оси —
Боюсь хатніх своїх злодіїв — псів,
Що зраджують, кують і шлють доноси...
...Кочубеї, Галагани тай Носи!!

— „Та все одно — нема вже вороття:
Або лягти, або врага стоптати!
Яке в неволі лицарям життя —
І доки нам на ласку неба ждати?!

— „Досить наруг, покори, підлоти,
Досить дали ми крови за Москву —
Тепер пора пролляти кров живу
За Україну, милії брати!

— „Від похилу мене вже карк болить,
І струпом сорому горить моя вся спина,
Від фортелів гидких і всіх обид...
І на лиці моїм — Петрова слина!!...

— „Чи-ж більше треба вам зневаг і кар,
Чи-ж більше може ще боліти рана? —
Та-ж не мене зневажив цей варвар,
Зневажив він України Гетьмана!!!

— „Досить нам скаржитись, квиліти все,
Рабської скарги навіть Бог не вчує;
І плач наш всує і молитва — всує —
Лиш самопал і меч Україну спасе!!

— „Або Полтаву нам прибрать до рук
І виперти у тундри Чінґісхана, —
Або поллється море лютих мук
Й загоготить вогнем потопа пяна.

— „І ми розвіємось, як збитий лист,
Конатимемо в тюрмах і в чужині;
І над карками знов наруги свист
Шалітиме по знищеній країні.

— „Та це хай не лякає вас, друзі, —
Нема обнови без любови й крови...
(Про Термопілі вчилися ми всі!)
І — вмерти разом з вами — я готовий!!

— Побідимо — всміхнеться воля нам! —
Загинемо — Полтава наша слава!!
Нову леґенду створимо синам —
І память наша буде величава!

— Мій дух ніде спокою не найде:
Або Україна у цвіті й силі —
Або-ж нехай усіх нас смерть найде
В огні й борні за наші Термопілі!!“

18 IV. 1932.

Як виглядав гетьман Іван Мазепа?

Написав: *Б. Л.*

Нераз чуємо питання: „Як виглядав гетьман Іван Мазепа, бо його портрети такі неподібні до себе?“ Справді, як виглядав гетьман Мазепа? Себто, котрий із його портретів найправдивіший, чи там, котрий із них повинен стати найбільше популярним, як популярним став у нас портрет Хмельницького по ритовині Гондіюса?

На тую тему писали вже нераз свої та чужі історики[1]), але жаден з них не вибрав якогось одного портрету і не сказав: „Отсе і є гетьман Іван Мазепа!“

Не зробив того, бо не міг зробити. Нині маємо фотоґрафії, а як тяжко приміром рішити, яка фотоґрафія Івана Франка найкраща, найподібніша і яка найповніше передає його зовнішний вигляд. А щож казати про портрети, та ще портрети ріжних малярів і ріжних періодів життя портретованого. Людина старіється і змінюється, а маляр малює її такою, як бачить, підхоплюючи з її зовнішньої появи те, що для нього найцікавіше. Добрий маляр звичайно не вдоволяється самим тільки зверхнім виглядом, а шукає духового виразу, який найяркіше пробивається в устах та в очах моделя. Тому то й не диво, що той сам чоловік під пензлем ріжних малярів набирає ріжного вигляду так, що його портрети іноді мало й подібні до себе.

Це тоді, коли маляр є паном форми й техніки, коли йому не важко схопити подібність й рисунок покрити красками, щоб було: „як живий!“, бо того „як живий“ звичайно хотіли й хочуть портретовані та їх близькі. Гірше, якщо він борикається з труднощами, як одно бачить, а друге на полотні виходить. Портрет ніколи не може бути цілком вірний, тоді він мало й нагадуватиме портретовану особу. Портретів гетьмана Мазепи маємо досить багато, але не гадаю, щоб хоч один був твором першорядного портретисти. (Це най рішать наші знавці мистецтва).

[1]) Згадаю тільки статтю Д-ра Барвінського у фейлетонах „Руслана“, статтю проф. Михайла Грушевського в записках „Наукового тов. ім. Шевченка“ (т. XCII. 190. кн. VI) та в книжках Д-ра Єнзена: „Mazepa, histoviska bilder frau Ukraina ab Karl XII dogar“ (1908).

Бо колиб був, то певно вже ставби популярним.

Так тоді треба нам погодитися з гадкою, що знаменитого портрету Мазепи не маємо, лиш середньої, а то й менше ніж середньої міри. А всеж таки, порівнюючи їх та зіставляючи спільні, характеристичні прикмети, можемо собі уявити, як виглядав наш великий гетьман.

Але в першу чергу треба відкинути ті портрети, які з Іваном Мазепою не мають нічого спільного, а саме, підгорецький та норблінівський.

Підгорецький[1]), це не Мазепа а Ревера Потоцкі, а норблінівський це якийсь банкир з Амстердаму[2]).

Вони то і вносили найбільше плутаниці в питання про те, як міг виглядати гетьман Мазепа, бо за далеко відбігали від інших портретів.

Ті інші діляться на дві ґрупи, з бородою і без бороди. З бородою: в літописи Величка, в історії Енґля, в чернигівськім музею, в петербурзькій академії та на заграничних ґравюрах із кінця XVIII ст.

Без бороди: портрети в престолі київської Лаври[3])

[1]) Портрет, який був у замку Собіських в Підгірцях коло Золочева.

[2]) Репродукцію з підгорецького відбито в заведенню Кульженка в Києві щей осмотрено підписом: „Измѣнившій Россіи и Царю гетьман Іоаннъ Мазепа. Снимокъ съ найболѣе достовѣрного портрета“ і т. д. (Для якої книжки зготовлено цю відбитку, не знаю). Про підгорецький „буцім то портрет Мазепи“ писав Др. Богдан Барвінський. Нині нема ніякої підстави вважати його автентичним.

Так само нема що спинятися над варшавською ґравюрою Норбліна, яку вже М. Грушевський назвав у вище цитованій своїй статті (До портрета Мазепи) „дуже непевною“. Вона цілком певно представляє не Мазену, а амстердамського банкира, що й можна провірити в берлінськім б. кор. кабінеті штихів.

До норблінівського типу близько підходить цей „ніби то старий малюнок Мазепи з портрету, що ніби був у монастирі під Лисянкою“ поміщений у Грушевського „Ілюстрованій Історії України“, Київ — Відень 1921, стор. 389. Голені вуси, роздвоєна, довга, гостра борода, фантастично висока шапка і неприродної величини струсине перо. —

[3]) До лаврського типу належить також катеринославський

Портрет Івана Мазепи кисти Бутовича.

і в королівській, шведській, ґрінсгольмській ґалєрії, на образі Бутовича та на ритовинах Міґури й Ґалаховського.

Борода звичайно зміняє чоловіка, тому, що й портрети Мазепи з бородою і без бороди на перший погляд такі неподібні до себе.

Кажу „на перший погляд", бо як добре придивитися близче, то характеристичні, основні риси на одних і других ті самі: високе, кругле чоло, довгий, тонкий, трохи вірлиний ніс, вигнуті піднесені брови, мудрі, темні очі, долішна щока дещо висунена вперед, ніздря (Nasenfliegel) характеристично склеплені, а від них виразно зазначена риса до уст, яка разом із ними надає обличчю виразу легкої, буцім гордовитої усмішки.

На всіх портретах розум і достойність, хитрости не видно, жорстокости також ні, скорше дотеп і гумор, особливо на портреті Бутовича.

Цей останній, як гадаю, став зразком для рисунку в літописи Величка і для пізніших, заграничних ґравюр.

Портрет Бутовича представляє нам Івана Мазепу, мужчиною літ коло 50, себто, заки він став гетьманом. Лента через груди, ордер св. Андрея і герб з буквами І. М. Г. (Іван Мазепа, Гетьман і т. д.), домальовані пізніше, навіть цілком пізно[1]), тоді, як для Мазепи приготовлено вже княжий герб, бо з того гербу взято корону і під нею якийсь геральдичний, невідомий мені близче знак. При тім домальовуванню мабуть і перемальовано дещо, бо треба було нове достроїти до давнього[2]). Можливо, що образ не заробив на тім, а втратив, як звичайно при таких перерібках буває. Так, як про нього можна з репродукції судити, він не рівний. Чоло, очі, ніс, уста й вуса, навіть космик волосся, що спадає на чоло, мальовані вправною рукою, не можна цього сказати про шапку й про лінію лівого лиця. Шапка буцім втікає з голови (так що навіть не знати, чи це волосся, чи шапка), а лице ніби спухло. Одяг трактований невміло, правий рукав, ні пришив, ні прилатав, ковнір від жупана дуже широкий, буцім на якусь роздуту шию, а лента филюється неприродно, так і видно, що вона домальована пізніше. За те ордер вийшов на славу, куди краще від гербу з буквами надто великими й поставленими криво.

Та не зважаючи на те, портрет не шабльоновий, а індивідуальний, можливо, що дуже живо нагадував Мазепу і тому став зразком для пізніших малярів та рисівників.

Маю перед собою дуже добру фотоґрафію одної із заграничних ґравюр[3]). Вона на перший погляд до портрету Бутовича не подібна. Чому? Бо представляє Мазепу з бородою і не в жупані й футрі, лиш у панцирі. На ній гетьман багато старший, марний, не має живого повного лиця, як у Бутовича і такої наперед висуненої щоки, а до того він без шапки й без гербу, лиш на тлі походного намету. Але зворот голови й корпусу, рисунок носа, брів, уст і вусів, навіть ухо, такі, як у Бутовича. Виглядає, наче6 ритівник хіснувався портретом Бутовича, тільки зі старшини козацького, в силі віку, робив старого, змарганого трудами гетьмана. Всі інші заграничні ритовини, які мені доводилося бачити, це більше, або менше вдатні варіянти. Лаврський портрет знаю тіль-

портрет, виданий Еварницьким у „Вѣстник у Екатеринославського земства", 1904 N. 2. Але я його не бачив.

[1]) Запримітив це проф. М. Грушевський у цитованій на вступі статті.

[2]) Портрет, приватна власність, був у депозиті Київського Мійського Музею. Чи є там тепер, не знаю і невідомо мені, чи досліджували його знавці.

[3]) Гляди перша сторінка нинішнього числа „Літопису Ч. К."

Iohannes Mazeppa, Cosaccorum Zaporoviensium Supremus Belli Dux. Фотографія з оригінальної ритовини в кор. кабінеті штихів у Берліні. (ч. 119), Один з тих портретів, на яких гетьман має малу бороду.

ки з репродукції в історії Грушевського та в петербурській „Ниві". Тут Мазепа молодий, літ коло сорок. Стрункий, в раменах не такий широкий, як у Бутовича, має малі, тонкі руки, він без шаблі, тільки в правій руці тримає паличку. На голові мала, кругла шапка. Зворот голови той самий, риси лиця також, тільки лице не таке повне, як на портреті Бутовича і шия довга. Навіть жупан і футро того самого крою. Дуже близько підходить до лаврського портрету й до Бутовичевого ґравюра Міґури. На ній гетьман представлений у молодім віці, хоч має булаву (в лівій руці) і ордер св. Андрея, а властиво не ордер, а сам хрест Андрея. Тільки гетьман тут не в жупані, а в панцирі, з шеломом і з буйними струсевими перами на шоломі. Він повновидий і дивиться прямо на видця. Інакше на ґравюрі Ґалаховського[1]). Тут гетьман повернувся не в правий, а в лівий бік (до видця), він старий, літ поза 70, в панцирі й шоломі, з ордерами й лентою, правою рукою сперся на хрест (основний мотив гербу Мазепів), у лівій тримає щит („защитник" віри й вітчини). Ріст більше ніж середний, стать струнка, не так, як у Бутовича. Коли порівнувати ґравюру Ґалаховського з ритовиною Міґури, то треба признати, що Ґалаховський завдав собі куди більше праці і в композиції цілої, так великої і складної алеґорії і в змальованню її центральної постаті, себто гетьмана Мазепи. Оминав анахронізму і дав портрет справді ориґінальний. Жаль тільки, що шовк, на якім відбито отсю велику пляншу, дуже трухлий, його годі натягнути („нашпанувати") і тому не можна дістати доброї фотографії. Але і з такої, як маємо, можна припускати, що портрет гетьмана автентичний і що має ті самі риси обличча, що й на портреті Бутовича, тільки що гетьман тут малощо не на 30 літ старший. А всеж таки він виявляє багато сили, як пристало „ecclesione defensori, belli et pacis artium cultori et patrono".

До ритовини Ґалаховського на мою гадку схожий портрет Мазепи з королівської шведської, ґрінсгольмської ґалєрії. Той самий зворот голови, ті самі риси лиця, тільки гетьман багато молодший і хоч у панцирі та з гетьманською булавою, але без шолома і — без ордерів.

Так переглянули ми дотепер відомі портрети гетьмана Івана Мазепи[2]). Коли відкинемо два неавтентичні (норблінівський і підгорецький), то побачимо, що всі інші представляють нам дійсно гетьмана Мазепу, а ріжняться вони віком, одягом, акцесоріями, тлом і тим, що одні представляють портретованого з бородою, а другі без бороди. Хронольоґічно вони йдуть у такім порядку: лаврський і його варіянти, Бутовича, Міґури й Ґалаховського, шведський та за-

[1]) Пригадую, що ця дорогоцінна памятка укр. ґрафіки початку XVIII ст. зберіглася в одній відбитці на шовку, правдоподібно у тій, що її київська Академія піднесла великому гетьманові і є тепер у Варшаві в архіві Замойських. А збереглася таким чином, що нею підшито плащеницю, образом до середини.

[2]) Один з них пропускаю, не маючи доброї репродукції. Чи є ще інші, ново відкриті, не знаю. Про той пропущений много писав Др. Б. Барвінський.

Гетьман Іван Мазепа — портрет в королівській шведській ґрінсгольмській ґалєрії.

Гетьман Іван Мазепа — кисти Осипа Куриласа.

граничні ритовини. Гадаю, що найцінніші для нас нині [1]) Бутовича й Галаховського. Вони мабуть роблені з живого моделю, інші (крім лаврського) це перерібки й варіянти.

Ілюстрації до відомої леґенди про Мазепу, привязаного до коня й пущеного на поталу долі, фантастичні [2]).

З нових, сучасних нам портретів Великого Гетьмана, знаю два: П. Холодного (батька) й Осипа Куриласа. І вони не відбігають від того типу, який нам дають попередні.

Не знаю, чи зберігся той Мазепа, що був у робітні М. Костомарова. Десь я читав (не пригадую собі де), що висів він там на чільнім місці, хоч Костомарів у синтезі своєї праці про Мазепу намалював різкими чертами такий образ Мазепи, який ми нині мусимо рішучо відкинути.

---

[1]) Що сталося з лаврським — не знаю. Мабуть у „Ниві“ (петербурській) читав я, що його знищено, то знов читав, чи чув, що його замальовано, чи замащено вапном. Може хто знає, хай на тую тему напише, бо це був мабуть перший з портретів Мазепи, з його молодих літ і певно, що подібний, бо не малювалиб „благодітеля“ храму св. з фантазії. Так само мусів бути подібний Мазепа на ритовині Галаховського, бо не подібного не підносилиб гетьманові в дарунку.

[2]) З ілюстрацій пригадую дві мало в нас відомі Макса Ґіримського. На одній Мазепа на коні, а за ним женуть вовки, на другім кінь з Мазепою паде в лісі, наскочивши на кінський табун. Обі репродуковані в »Album M. A. Gierymskich«, Warszawa 1885.

Весна 1920 р. на Україні.

Уривок з дневника *Степана Венгриновича*

11. IV. 920. Великдень. Бірзуля.

Сиджу на зложених на купу шинах, дивлюсь на цілий ряд транспортів і на свій потяг між ними, сонце світить мені на папір — аж очи разить... чую в ваґоні співають: Христос воскресе. От і Великодня діждався. У ваґонах приходиться його святкувати.

На снідання чорна кава й хліб чорний... а що на обід?

Що лиш вернув зі Служби Божої. Правив її наш галицький монах у маґазині з мукою. Міхи згорнули під одну стіну, а при другій улаштували престіл. Образ Христа прибрали смерічками а на стіні з ґагузочок уложили букви: Христос воскрес.

Не знаю, чи маґазин цей, чи що, поділало так на мене, що цеї Служби й цього Великодня ніколи мабуть не забуду...

Перший раз я почув евангеліє в українській мові. „На початку було Слово...“ читав священник високим, звінким голосом... Запанувала тишина, лише слова евангелія дрожали в повітрю і в души нашого стрільця.

Прийшла проповідь... Великдень у маґазині, далеко від своїх — від рідні, від своєї сільської церковці, з большевиками... Сльози плили всім з очей. А потім заклик: на бік плач — не час на сльози! тільки вперед!.. і надія, що може незадовго перейдемо Збруч і обіймемо своїх рідних, заглянула в душу.

Я сидів на міху з мукою й також утер сльозу, що на силу викотилась...

— Воскрес Христос — воскресне й 40 міліоновий Народ Український! — закінчив монах свою проповідь.

3. V. 1920. Требушівка.

Сиджу на траві у садочку далеко від села.

Коло мене потічок журчить, на деревах пташки свої пісні витьохкують... сонце заходить.

Я визувся, ходжу босий по воді, випорпую мушлі з намулу, наче колись давно підчас безжурних вакацій...

У минулому тижні так багато пережив, здавалось хвилями, що напружені нерви не видержать. Нині знову спокійний; нерви злагідніли, згадується хата й весна у моїх горах.

Страшне переживалось останніми днями.

Ми стояли тоді в селі Вербова недалеко Вапнярки. Ждали, коли надійдуть нам гармати — муніція, коли скажуть їхати на польський фронт.

З цікавістю читали воєнні звідомлення з фронту і ждали нетерпеливо, коли то вже наші частини станнуть над Збручем.

Та ненадійно пізно вечером у суботу 25. IV. подають телефоном, що всі старшини мають негайно явитись у Команді дівізіону на попівстві.

Явились усі. Двері — вікна зачинено, став наш командант Канюк з крісла й говорить:

— Наші частини на фронті переходять завтра на тамту сторону, до от. Петлюри. Наша бриґада має приказ заняти від большевиків Винницю та Жмеринку а наш дівізіон має заняти стацію Вапнярку.

Посипались подрібні прикази: та батерія вишле тільки людей з крісами й 2 скорострілы... друга батерія стільки... батерії визначають двох старшин, один іде зараз на злуку до повстанців які находяться там а там, другий до Вапнярки по дальші прикази.

Перш й буде цей... другий хорунж. Венгринович. Негайно сідлати коня та в дорогу.

Розійтись і до роботи.

І ми розійшлись. Я осідлав коня й поїхав по думці приказу до Вапнярки — на стацію і там зголосився в отамана — в ваґоні.

Та робота йшла поволі. Частини вже раз завелись на такім розоружуванню, тепер зволікали, ішли нерадо... сам отаман чоловік старший — мало енерґічний, вагався... зволікав. Большевики також щось

догадувались, бо їх панцирка цілу ніч їздила на стації — посвистувала.

Наші зволікали... вижидали других частин зі сіл, які чомусь припізнились... аж зробився день і все пропало.

А я все ждав приказу, щоб повідомити своїх у селі, що сталося, кінь стояв привязаний до вагону...

Тимчасом між большевиками почався рух, чи може довідались, що ми хотіли ніччю з ними зробити, чи може вже прийшла вістка з фронту про перехід наших частин... досить, що почали збиратись. Надїхала кавалерія, артилєрія, почали узброювати всіх жидків з містечка.

До отамана прийшло двох большевицьких старшин і попросили його дуже чемно на якусь нараду, яку має провадити їх команда в злуці з нашою.

Отаман не знав ще большевицьких хитрощів — повірив, взяв зі собою свого адютанта та пішов на двірець... мені казав ждати на себе.

Минає година, ба й друга, він не вертає. Довідуюсь, що він арештований, сидить під багнетами в вагоні. Аж тепер я все порозумів.

Сів на коня, мій хлопець зі мною на другого, їду до свого дівізіону дати знати, що сталось.

Переїзджу попри вагони з літаками, чую за собою:

— Стой!

Я пристанув.

— Гдє єдєш?..

— Там і там, у село Вербову — до своєї частини.

— Пропуск єсть?

— Ні, не маю!

— А билі у команданта ґарнізону?

Я, хоча й на очі не бачив цього їх команданта, говорю:

— Так, був і позволив їхати.

— Ну харашо, паступай!

Їдемо дальше, знову: „Стой!"

Трьох на конях — кріси в руках, палець на курку. Забрали мені револьвер, мій коханий „мавзер", хлопець мусів кріс віддати, повели нас до команданта ґарнізону... Чорний жидок у червоних споднях, зі золотим наче ґенеральським пасом, на голові шапка також з червоним денком і золотим перехрестям на верху.

У вагоні бачу отамана та інших наших старшин, вже також без револьверів. Мені казали зайти до них.

По хвилині, бачу, їде мій командант дівізіону з одним старшиною з моєї батерії в супроводі большевиків. Зіскочив з коня, дав мені держати і пішов також до вагону.

Наші батерії зловила большевицька кіннота вже в дорозі, як вїздили в якесь село, казали зложити зброю, та наш командант відповів їм так, що перестали більше домагатись.

Оправдувались, що вони нічого не знають, що їм дали приказ, що нехай сам командант поїде — поговорити.

Командант також повірив і приїхав.

Відобрали револьвер — коні замкнули до вагону, ще казали під загрозою розстрілу написати приказ до батерій, щоб здали зброю. Він написав.

Тимчасом роззброєння наших почалось. Окружили стацію розстрільною, заходили в кожний вагон, забирали кріси — муніцію.

На другий день припровадили й наші батерії.

Окружили нас стійками, не можна було віддалятись від возів, наші коні забрали собі. Нашому командантові сльози в очах стояли, коли глядів, як на коні, на якому передше й сісти нікому не дозволяв, їздив тепер жидок.

Повели нас з наплечниками на перон і перевели ревізію, білля, накривала, скіру, матерію, усе, що їм подобалось — забрали, а потім замкнули нас у вагонах, обставили стійками, та мали кудись везти. Йшла поголоска, що до Одеси, що старшин будуть розстрілювати.

Була чудова — місячна ніч, як я й один мій товариш ще з ґімназійних часів, пор. Лазор, рішили втікати.

Усе лишили, навіть наплечників не брали, тільки те, що на собі.

Пів другої в ночі з ломаками в руках — одинока наша зброя, вийшли з вагону... перекрадались поміж сторожу.

Місяць світив майже в повні, ми залишили вагони, вийшли за стацію в чисте поле. Ніхто не спостеріг. Ніхто за нами не стріляв.

Перейшли одні рейки, потім другі... кожний корчик здавався нам скорострілом, а кожний зісохлий сонішник на полі, большевицькою стійкою.

Нагло почули коло себе тупіт коня. Дорогою на нас їхав їздець. Скочили в бік, почали тікати... Бігли з верству, спочали. За нами нікого. Ніхто не доганяє. Видко дрімав на коні, а може не спостеріг нас.

Зайшли в село. Застукали до батюшки в двері. Відчинив, вказав дорогу, нарадив дальше по селах певних людей, казав зайти до них, а певно дадуть нам дальшу поміч.

Місяць світив. Ми минали осторожно село за селом. Люди спали, тільки пси цілими ордами супроводжали нас селами, поки не вийшли в поле.

Околиця при Дністрі чудова, щось наче мої Карпати. Гори-скали, глибоко в ярі пливе потік. Над ним розложилися хатки, попри потік стежка між садами — в холоді веде ген аж до самого Дністра, де й потік впадає.

Ми йшли цею стежкою попри потічок, а як стежка звертала на другий бік, тоді через потік була перекинена колода без поруча.

Люди тут вже знають Галичан. Приймають і хлібом гостять.

Чомусь велику симпатію виробили собі наші галицькі війська по всій Україні.

— От люди! — говорять про нас — стоять у селі, то тихо, спокійно, ні стріляння, ні грабіжі, за все платять, усе просять, а не беруть силою. Відїдуть — також тихо, кожний знає, що йому нічого не пропало. Жалко Галичан, страждає народ, відбився від свого краю, тай добитись годі...

Такі слова нераз чував про своїх. Воно й правда, з нас ніхто на силу до хати не входить, а просимо, чи приймуть.

Ніхто не каже: 'Хазяйко, де сало? Давай їсти, вари вереники!

У нас, сяде спокійно за столом і жде, чи сама господиня не догадається дещо поставити на столі.

— От, жалко Галичан, що відїхали. Булиб довше постояли, булиб нам усе поле зорали.

Наші батерії визначували кожного дня по тричотири пари коней, щоб орали біднішим поле.

Небагато нас перейшло тут на Україну, а здається цілу засіяли. Нема кутка, нема села, куда не пере-

їздилиб, де не стоялиб, у якому люди не говорилиб:

— От, Галичани! Шкода!

Вже не звуть нас „австрійцями“, бо вже подерся австрійський одяг, стали подібні до їхнього строю. Знають тільки, що ми Українці, і з ким не лучились, то всеж тим — чим були, зосталися.

Багато треба було літ, щоб тую Україну освідомити національно до того ступіня, до якого освідомилась одним тільки нашим переходом тут за Збруч.

— — — — — — — —

Перейшли на хутір Требушівку, три верстви від села в полі.

Живе вдова з двома синами й донькою.

Нанялись на службу.

Вчора орали, сіяли фасолю й бураки. Цікаве: тут народ наперед сіє а опісля щойно оре й волочить.

Фасолю чи бураки в нас садиться, а тут сіється так, як жито чи овес.

Орали волами: Мурґа і Ґеля звуться.

Вечером засіли разом до вечері — їли з одної миски, спершу борщ з бульбою, опісля мамалиґу з бриндзею й молоком.

Мамалиґа зварена густо, викидає її господиня на стіл наче бохонець хліба, або торт з форми, крає струною, натягненою наче лук.

Спали в стайні.

Рано возили гній на поле, також волами.

Снідали знову мамалиґу з молоком і бриндзею.

Мені бик станув на ногу, роздер чобіт, дав зашивати а сам спочиваю і записую.

Коло Вапнярки гудуть гармати. Це Тютюник наступає з Крижополя на Вапнярку.

Вечером.

Сидимо в стайні. Я й пор. Лазор. Глядимо через двері на світ.

На дворі буря, лискає — гремить. Вітер гонить цвітом з дерев, ще хвилина і почне падати дощ.

Гній вже весь вивезли в поле.

Я варив і прав нині білля, бо прийде неділя — не буде в що перебратись.

Поставив баняк на камінню на дворі, наляв води, поклав білля та підкладав до вогню бадилля з кукурудзи.

Приглядався, як син господині „гонив самогонку“.

Ціла дестилярня в малому розмірі.

Під великим казаном, наповненим розчином зі житньої муки, цукру, води й ще там чогось, горить вогонь. Теч парує, йде рурами через бочку зі зимною водою, пара остуджується й витікає чиста горівка.

Перша найсильніша, зовуть її „перегонка“.

Давав нам коштувати... чимсь трохи чути.

6. V. 920. (Хутір).

Сидимо в корчах коло хутора, поховались, бо кажуть, що на сусідній хутір приїхало трьох їздців — не знати, чи то большевики, чи від Тютюника...

Читали „Gefesselte phantasie“ Reumond-a.

Коби тепер побачив мене, батьку — певно не пізнав би... в селянських штанах з грубого полотна, в московській сорочці, в подертім, жебрацькім капелюсі, зарослий...

Вчора, так перебраний, ходив я далеко (15 верстов) у одно село на „развєдку“. Ніхто не пізнав мене, говорив з людьми, що їхали на ярмарок, всі мали мене за сільського хлопця...

Крутився між військом Тютюника, переходили попри мене з крісами на остро..

Тут, на хуторі, також не знають, що я за один, бачать, що якийсь „письменний“, бо пишу дневник часами. Хотять женити мене тут у селі:

— За вас, яка лиш захочете, кожна вийде...

Нині якийсь „Рахманський Великдень“ — свято, то й роботи нині нема.

Ходили на недалеку могилу — курган, гляділи за рухами війська.

Їдуть обози всіма дорогами, ледви маячіють у далині, це здається більшовики втікають... кажуть, що в Вапнярці вже Поляки.

До тепер я був тим, що їхав вперед чи взад, якого пушки греміли, а другі по селах-хуторах лиш гляділи й слухали та говорили:

— От, там здорово бються!.. а нині роля моя змінилась: другі бються — втікають, а я з могили тільки гляджу за ними. Видко далеко-далеко степи-поля, аж ген до бесарабської границі, а ці гори, що там синіють, це вже Румунія, по той бік Дністра.

8. V. 920. Вапнярка.

Я знову у Вапнярці, на стації, гляджу на ті самі місця, де колись під „караулом“ у ваґоні сидів, на цю дорогу, куда ніччю втікав...

Їдемо до Жмеринки, бо там кажуть от. Петлюра орґанізує армію, установляє порядок...

Коло стації польські стійки, польський комендант двірця... білі орли на шапках...

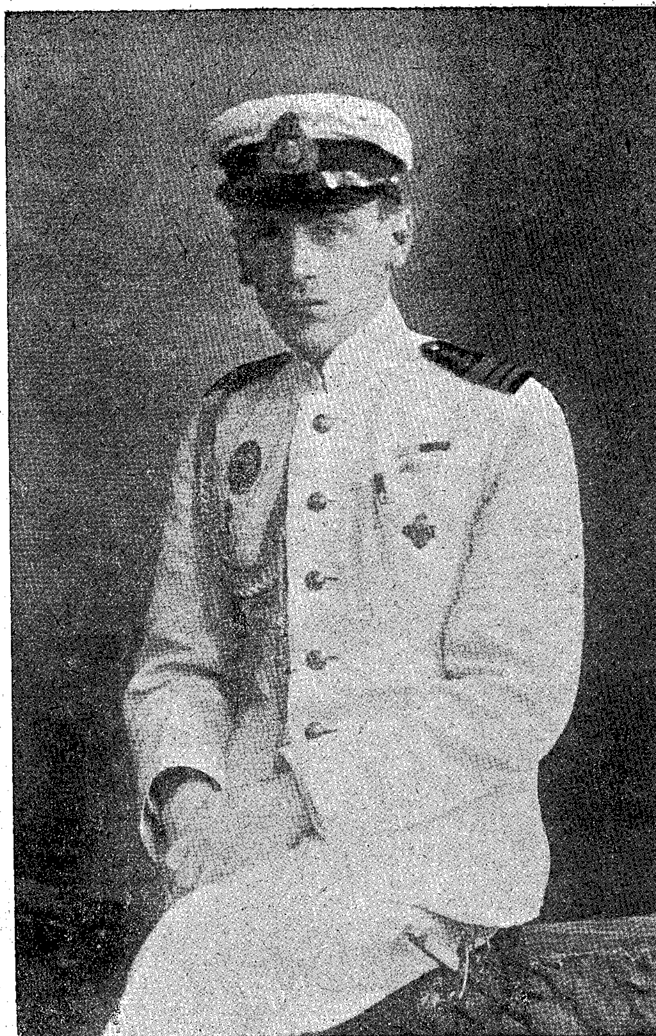
Українська воєнно-морська політика на Кримі у 1917-18 рр.

Подав *Святослав Шрамченко,* лейтнант української державної фльоти.

Автор цих рядків походить із старої української шляхетської родини з Чернигівщини, яка веде свій початок від запоріжської старшини і яка дала в поколіннях між іншим чимало старшин фльоти.

За часів гетьмана Мазепи полковник Військ Козацьких Левко Шрамченко був висланий через Чорне Море як надзвичайний посол до Туреччини. (В родині схоронилася жалована грамота гетьмана Мазепи до полк. Левка Шрамченка).

Сам автор по скінченню університету (з диплъомом правника) вступив до російської воєнної фльоти. Скінчив Школу Старшин („Гардемаринську школу"), а пізніше Вищу Олександрівську Академію в Петербурзі. Проробив більшу частину світової війни на фльоті, а потім війну за державність України. В Укр. Морському Міністерстві займав ріжні посади від адютанта і до товариша морського міністра включно — в ранзі лейтенанта фльоти (= сотнику армії = Linienschiffsleutnant б. Австро-Угор. воєнної фльоти). Тепер на еміґрації в Польщі співпрацює по ріжних фахових і воєнно-морських часописах на ріжних мовах.

Святослав Шрамченко в літньому однострою лейтнанта Української Державної Фльоти.

Про катеґоричну необхідність державної приналежности кримського півострова до своєї метрополії не може бути двох думок, бо з військово-морського боку той, хто володіє Кримом, той фактично, маючи фльоту розуміється, володіє Чорним і Азовським морями. Головний чорноморський воєнний порт Севастопол̀ь (на південному заході Криму) має виключно вигідне тактично-стратеґічне положення, з одного боку щодо всіх можливих напрямків активно-бойової діяльности своєї фльоти, проти кожної ворожої фльоти, деб вона не зявилася на Чорному морі, з другого боку як найкраще вихідне місце, з якого в найліпший спосіб можна провадити оборону своїх комунікаційних ліній і свого побережжа. До тогож сам Севастопол̀ь віддавна вже є готовою і добре урядженою головною базою Чорноморської фльоти.

Севастопольський рейд в 6 верст довжини, від 250 до 450 саженів ширини і від 35 до 63 футів глубини, по своїм якостям є одним з найкращих в світі. Північні й південні береги бухти високі, скелисті і обривисті, але до моря знижуються. Північний берег має кілька мисів і малих бухт, в які впадають короткі і неглубокі балки: Північна, Суха, Куринѓа, Панаіотова, Голяндія, Сухарна, Маячна і Ґрафська. Південний берег має три більші бухти, які глибоко врізуються в нього, а саме Килен-балочну чи Килен-бухту, Південну — найбільшу і найвигіднішу і Артилєрійську. Південна бухта зовсім захищена від усіх вітрів і є чудовою природною гаванню. Вона фактично і є урядженою базою для Чорноморської фльоти, базою для ескадрових міноносців, підводних човнів, транспортів і кораблів ріжних призначень. Лінійні-ж кораблі і крейсери мають сталу стоянку на Північному великому рейді.

Від Артилєрійської бухти на схід морський берег, поступово понижаючись до Херсонеського мису, має ще кілька більших чи менших бухт, а саме Карантинну, Херсонеську, Козацьку, Пісочну, Камишову і Стрілецьку. Від Херсонеського мису берег круто повертає на південний схід, поступово підвищується і переходить в стрімкі і часами нависаючі кручі, які утворюють біля Балаклави вигідну, лише з тісним виходом в море, бухту-базу для підводних човнів.

В Севастополі ж находиться і найбільший на Чорному морі та і взагалі на Близькому Сході, сухий док для лінійних кораблів-дредноутів.

Справа безперечної приналежности Криму до України кілька разів служила темою для числених таємних докладів Українського Морського Ґенерального Штабу, як головним чином підчас правління гетьмана Скоропадського, так і підчас Головного Отамана Петлюри *).

Головною тезою цих докладів була необхідність приналежности Криму до України, як головної підвалини панування великодержавної України на Чорному морі.

*) Про ці доклади буде окрема стаття.

Так що треба зазначити, що те, що колись через недозрілість державної думки Центральної Ради, занятої більш соціялістичними експериментами, ніж будовою Держави, було попущено відносно Криму, то з часом історично, силою реальних фактів життя повинно було направитись і почало було направлятись одразу: Національне військо, як носитель здорового державного розуму хотіло одразу ще в березні-квітні 1918 року направити по військовому кримську справу. Кримська ґрупа Запоріжської Дівізії полковника Балбачана швидким нагальним маршем, посунувшись поперед Німцями, звільнила Крим від большевиків аж до Бахчисараю і околиць Ялти і вже мала замір подати руку Чорноморській фльоті, яка тоді ціла стояла в Севастополі під українським прапором, але це не вдалося, бо німецьке командування, опираючись на постанову-заяву Центральної Ради, примусило українське військо повернутись за Перекоп.

Українське Морське Відомство, базуючись на здоровому державному розумі, ніколи не дивилося на Крим, як на якусь, окрему від України, землю і не рахуючись з існуванням бутафорного кримського краєвого уряду ґен. Сулькевича, безупинно і неухильно провадило українську воєнно-морську політику на Кримі, розпоряджаючись чорноморською фльотою в тій чи більшій мірі, що зрештою поступово все більше і більше допускало німецьке окупаційне командування.

Український прапор повівав теж і на всіх кораблях торговельної фльоти, які тоді підтримували реґулярні рейси між портами Чорного і Азовського моря і між всіма портами Криму.

В наказах по Морському Відомству про Крим стрічаємо перший раз 24 грудня 1917 року в наказі Генеральному Секретаріятові Морських Справ ч. 3. думку, якою Крим, як і Бесарабщина і Північний Кавказ, рахуються навіть вже тоді частинами української держави.

13 березня 1918 року було оголошено наказом по Мор. Відомству ч. 8: „Тимчасовий закон про фльоту УНР., ухвалений Центральною Радою 14. І. 1918 р., по якому російська чорноморська фльота як воєнна, так і торговельна проголошуються фльотою УНР. і з цього часу російські воєнні і торговельні кораблі на Чорному і Азовському морях (§ 5) піднімають український прапор (що в Севастополі чорноморська фльота в повному складі виконала 29 квітня 1918 р.). В наслідок цього закону наказом по М. В. з 17. III. 1918 р. ч. 2/17 було приписано командуючому фльотою скупчити всі боєздатні воєнні кораблі до Севастополя, як до свойого порту, а кораблі потребуючі більшого ремонту до Миколаєва.

Цікаво, що не дивлячись на крайні — соціялістичні впливи, які тоді віяли, все таки вдалося нашим воєнно-морським чинникам провести в тому-ж наказі ще точку Б, яка катеґорично касує всяке виборне „начало“ командного складу фльоти і разом з тим зносить всі судові, дівізійні та інші комітети і „Центрофльоту“ (в Севастополі), які створилися в чорноморській фльоті підчас Керенського і большевиків.

19 квітня 1918 р. (наказ по М. В. ч. 31.) начальником оборони побережжа Кримського півострова і командантом м. Севастополя призначено Капітана II ранґи Миколу Містникова з відповідним штатом. Далі головним командантом всіх портів Чорного і Азовського моря і командуючим фльотою, згідно зі „Сводом В.-Морських Постанов“ був призначений віце-адмірал Покровський (Наказ по М. В. 24. IV. 1918. ч. 36, 3. V. 1918 ч. 45. і 23. V. 1918. ч. 70).

21 травня 1918 р. маємо слідуючий наказ:

Наказ по Морському Відомству Української Держави ч. 6/069, 21 травня 1918 р., м. Київ.

По наказу Ясновельможного Пана Гетьмана Всієї України капітан І ранґи*) Михайло Остроградський призначається офіційним представником Морського Міністерства Української Держави до м. Севастополя для звязку з германським командуванням на Кримі по питанням, котрі торкаються: воєнних кораблів, транспортів і пароплавів, базуючихся на Севастополь, їх особистий склад, севастопольське портове правління, а також по всім воєнно-морським питанням на Кримі.

27 травня 1918 року розпочато залічування до резерви в Севастополі старшин і підстаршин фльоти, які не залишилися на дійсній службі. (Наказ по М. В. ч. 74).

Наказом по М. В. ч. 102. від 10 червня 1918 р. контр-адмірала Остроградського призначено в розпорядження гол. команданта всіх портів Чорного і Азовського морей, а контр-адмірала Клочковського (перебуваючого тоді в Севастополі) призначено на його місце. Причому характерно, що в наказі підкреслено необхідність зложити візиту командуючому німецькими військами на Кримі ґенералові фон-Кошу, бо контр-адмірал Остроградський, рахуючи себе в воєнно-морськім відношенню повним господарем на Кримі, вдечому образив Німців, а з ними тоді треба було багато рахуватись, оджеж тому й було додано в наказі відносно візити, щоб контр-адмірал Клочковський встановив стисліший звязок з Німцями.

Наказом по М. В. 1 липня 1918 р. ч. 129/10 пояснюється, що всі старшини і підстаршини фльоти, які зараховані до резерви Укр. Держ. Фльоти, можуть перебувати в Севастополі і взагалі на Кримі всеодно, що на території самої України.

Наказами по М. В. ч. 149/23, 3. VII. 1918 і ч. 413/186, 29. IX. 1918 звільнено у відставку, згідно з проханням, по хворости головного лікаря Севастопольського Шпиталю і санітарного інспектора Севастопольського порту полковника Воєнно-Морської Санітарної Частини доктора Вацлава Донатовича Шредера.

Представником Українського Морського Відомства в комісії віце-адмірала німецької служби Гопмана був капітан І ранґи Карло князь Лівен, підвищений в капітани І ранґи наказом по М. В. з 1 липня 1918 ч. 168. за заслуги в праці звязаній з працями цієї комісії. Комісія ця з воєнно-морських представників України, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини під головуванням віце-адмірала Гопмана займалась урегулюванням інтернаціональної навіґації по Чорному морю і всіма справами звязаними з цим. Головне місце перебування комісії був Севастополь.

31 серпня 1918 р. був надісланий до Севастополя такий наказ по М. В. (ч. 337/132):

„Всім старшинам Української Фльоти забороняю носити погони, кокарди, нашивки, встановлені наказами Тимч. Російського Уряду від 16. IV. 1917, ч. 125. і 21. IV. 1917 р. ч. 150. і пропоную з 10 цього ве-

*) Вже був підвищений в контр-адмірали, але наказ про це не був ще оголошений. Контр-адмірал Михайло Михайлович Остроградський-Апостол походив від гетьмана Апостола.

ресня суворо притримуватись форми одягу, оголошеної в наказі по Морському Відомству від 15 липня б. р. під ч. 166.

Всім начальникам пропоную суворо слідкувати за виконанням зазначеного наказу.

Товариш Морськ. Міністра
капітан I ранґи Максимів".

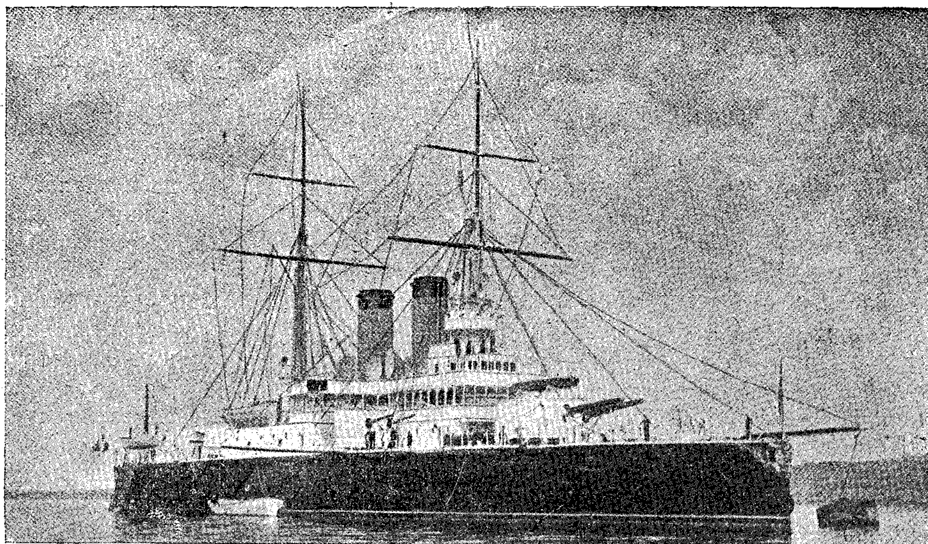
Наказом по М. В. з 13 жовтня 1918 р. ч. 460/16. для виконання оголошується слідуюча постанова з ч. 15. „Державного Вістника Законів":

На перетворі Його Світлостю Ясновельможним Паном Гетьманом всієї України написано: „Затверджую Павло Скоропадський. В Київі 10 червня 1918 р. Посвідчив в. об. Держ. Секретаря Ігор Кістяківський".

Ухвалена Радою Міністрів постанова про відпуск в розпорядження Міністра Морських Справ з коштів Державної Скарбниці авансу в сумі 1.000.000 кар. на Севастопольский порт:

I. На утримання складу старшин, як тих, що займають посади, так і тих, що рахуються в резерві . . . . . . 300.000 кар.
II. Утримання порт. адміністрації . . . 400.000 карбованців.
III. Найпотрібніші роботи в порту . . . . 200.000 карб
IV. Утримання воєнно-морськ. шпиталів 100.000 карб.

Підписано: Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб
Міністр Морських Справ
Генеральний Бунчужний Рогоза
Товариш Морського Міністра
капітан I ранґи Максимів.

Ескадровий панцирник української чорноморської фльоти „Ростислав".

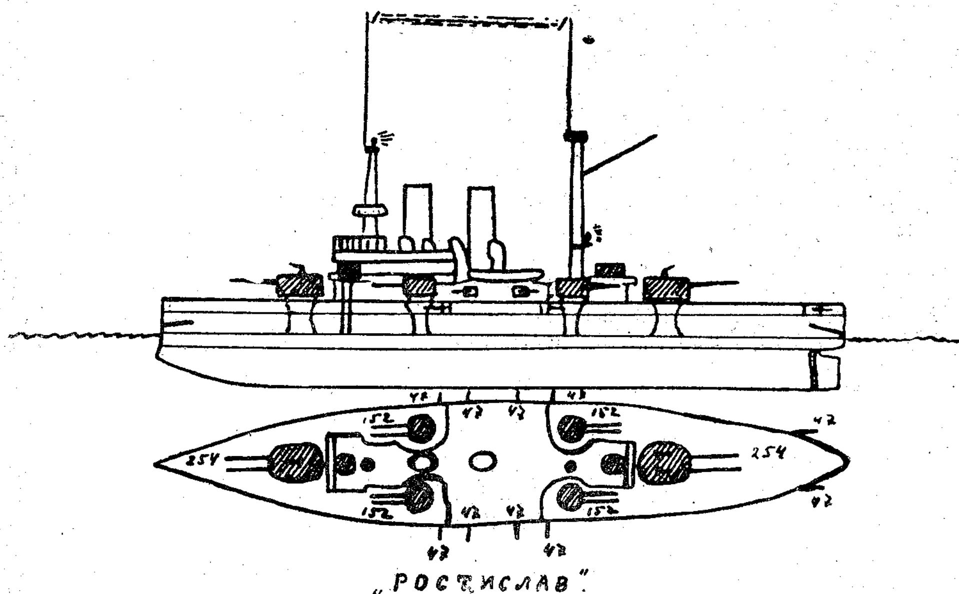

Схема ескадрового панцирника „Ростислав".
1880 том місткости. 18 вузлів на годину. Залога 1624 люда старшин і рядовиків. Борти і палуба опанцирені.

З оголошенням чорноморської фльоти власністю України, український уряд приняв на себе всі права і обовязки, звязані з цим, тому він не тільки не застановлювався над видатками на ріжні порти України, в тому числі і кримські, але часом задовольняв навіть вимоги чужих портів, хоч і ліквідаційні, напр. б. російського, тоді грузинського порту Батума, правда, що особистий склад його в більшости вступив на службу в укр. держ. фльоту.

Наказом по М. В. від 18 жовтня 1918 р. ч. 486/21 оголошена видрукована в Державному Вістнику Законів ч. 32 постанова Ради Міністрів про відкриття в розпорядження Морського Міністерства кредиту 170.433 карб. 20 коп. на видачу допомоги службовому персоналові б. Управління Батумського Тимчасового Воєнного Порту і на ліквідацію його справ.

Далі наказом по М. В. ч. 513/28, 24 жовтня 1918 р. оголошено з закону, видрукованого в Д. В. З. ч. 30, ще серед інших асиґнування 1.000.000 карб. на Севастопольський порт: утримання фльоти та інші видатки.

В той-же час в звязку з поступовою передачею Німцями Україні решти чорноморської фльоти „офіціяльному представнику Морського Міністерства Укр. Держави для звязку з імператорським німецьким командуванням на Кримі" контр-адміралові Клочковському надаються права присвоєні посаді Гол. Коменданта Порту (Наказ по М. В. від 21. X. 1918. ч. 522/27) і навіть тимчасового командуючого морськими силами (Наказ від 12 листопада 1918 року ч. 594/288) і 6 листопада 1918 р. оголошується (Наказ по М. В. ч. 556/35) слідуюче асиґнування („Держ. В-к Законів" ч. 34 від 26. VIII. 1918) на Севастопольський порт в розмірі більш 1.000.000 карб.

Нарешті Німці передали всю фльоту і маємо:

Наказ по Морському Відомству від 11 листопада 1918 р. ч. 594/289 до Головного Морського Штабу, який починається так: „Його Світлість Ясновельможний Пан Гетьман всієї України, Військ Козацьких і Державної Фльоти в присутности своїй в місті Київі наказав:

1) для складання рахунків по комплектованню кораблів особистим вкладом приняти, як основу, прикладений при цьому бойовий розклад фльоти*).

2) впровадити в життя, прикладену при цьому, табелю комплектації кораблів і штабів.

3) призначити старшин, священників і кондукторів до цієї комплектації — зараз-же... і далі точка 4 торкається утримання особ. складу.

Разом з тим мається нарешті, бо Німці вже не стоять на перешкоді, перевести перше покликання до фльоти новобранців і тому наказом по М. В. 12 листопада 1918 р. ч. 609/300 по Головному Морському Штабові, оголошується штат учебного відділу новобранців фльоти, причому завідуючому навчанням булавному старшині фльоти надано права тимчасом команданта полку.

І наказом по М. В. від 13 грудня 1918 р. ч. 684/47 оголошується затверджена постанова Ради Міністрів („Держ. Вістник" ч. 74 від 24 листопада 1918 р.) про асигнування в розпорядження Морського Міністерства 23.944.780 карбованців:

1) На ремонт міноносця „Жуткого" **) 1.189.000 карб.
2) На демобілізацію кораблів торговельної фльоти . . . . 11.000.000 „
3) На виконання робіт на переведення в становище довгочасного схоронення бойових і помічних кораблів чорноморської фльоти . 1.000.000 „
4) Представникові Мор. Міністерства при імператорськім германськім командуванні на Кримі на утримання особистого складу фльоти і ріжні роботи . . . . . . 1.640.000 карб.
5) За роботи виконані „Російським Обществом Пароплавства і Торговлі" в липні, серпні і авансово на вересень . . . . 3.900.000 „
6) За 2 місяці утримання дунайської річної і транспортної фльотиллі 1.500.000 „
7) На санітарні заходи проти холєри 10.000 „

Наказом по М. В. від 23. XII. 1918 р. ч. 685/48, підписаному Морським Міністром старшим лейтенантом фльоти Михайлом Білінським, оголошено затверджену постанову Ради Міністрів („Державн. Вістник" ч. 75 від 26 листопада 1918 р.) про доповнення штатів комітету по демобілізації кораблів торговельної фльоти та про додаткове асигнування 281.267 карб. на утримання цього комітету і в точці б) цієї постанови призначається 9 додаткових технічно-оціночних комісій: 2 для Одеси, 2 для Херсона, 2 для робіт на Дністрі, Пруті і Дунаю та по одній для Миколаєва, для Азовського моря і для Севастополя.

Далі, як відомо, загально-політичні обставини склалися так для України, що Крим був від неї відрізаним.

З цього досить може сухого, але виразного переліку наказів, розпоряджень і асигновань укр. уряду по морському відомству, яскраво видно політику українського уряду рахувати Севастополь з Кримом частиною України і поступово доходити до цього в дійсности, і якби не зміна загально-політичної світової ситуації, то безумовно, що більш ніж легко важна помилка Центральної Ради, щодо Криму, автоматично була б направлена.

Разом з тим і митна політика Української Держави допровадилаб до цього-ж самого.

*) ядро якої базується на Севастополь.
**) Мав бути переіменований після ремонту.

Над Смотричем.

Написав — *Н. Кибалюк.*

Ніч липнева.

Зоряно. Місячно.

Фіолетова рука прибрала пишними срібними шатами старе жидівське містечко С.

Згладила денні дефекти й руїни.

І біло-порцелянові хатки стали чистенькими, привітними, казковими.

Північ.

Тиша. Дзвінка. Сторожка.

Іноді сковзне повз місяць біла й пухната, як вата, хмаринка й тоді нето тінь, нето нічна Фея легкою ходою синьо-прозорих ніг промайне між хатами й розтає в срібній тиші.

Смотрич ясною стрічкою оперізував містечко, вилискуючи проти місяця, перетинав околиці, що ґірляндою хаток спинались на гору між тополями, як на картині Куінджі і, звиваючись між високими романтичними берегами, срібними флейтами виспівував серед нічної тиші своє одноманітно-сонливе „люлюлю" та губився в просторих краєвидах запашних подільських піль.

Ніч давно вже прозоро-синім мереживом проткала далечінь, але очікувана прохолода не приходила й тяжка парнота висіла над землею.

Лише іноді, немов вохким оксамітовим крилом повіє ніч з заходу й принесе від річки свіжість, а з околиць — ніжний аромат липи.

В таку хвилину Кириченко, державний інспектор юнацької школи, стоючи без френча в одній сорочці на ґанку місцевої аптики, повертався назустріч свіжому подуву й дихав повними грудьми.

Дні стояли горячі.

Сонце пекло без милосердя й палило все.

Виснажена війною людність страхалась ще одного нещастя — посухи, голоду.

Чорним гайвороннням літало горе над Україною, крівавою росою спадали сльози людські на родючу землю, червоні маки буяли на подільських ланах.

Буяли...

А ніч такою пишною царівною припала до землі, так пестливо її голубила й обіймала, що мовкло горе, втихав біль, забувалось тяжке сьогодня, вірилось у світле завтра.

З Кириченком на ґанку — хорунжий Омельчук, лектор школи, молодий старшина.

— Ну, щож, їдемо? Коні готові! — каже він.

— Зараз, лише накину френча! — відповів Кириченко.

Поїхали.

Мовчало урочисто небо.

Місяць горів, як кварцова лямпа.

На ґанку блищав кавалок шкла.

* * *

Після одвідин юнаків, що стояли на полі за місточком проти большевицького полку, Кириченко й Омельчук вертали назад узькою польовою дорогою.

По боках жито мовчить.

Лише іноді... легкий подих вітру... шелест... шептання...

Про що шепче?.. Хто зна?

Кириченко відїхав кроків зо сто вперед.

Омельчук спинився поправити сідло.

Доганяє.

Раптом спинився знов, насторожився, прислухався.

Поїхав...

— Пане інспекторе! — гукає.

— А що?

— Ви мене кликали?

— Ні.

— Спиніться на хвилину... Дивна річ. Виразно чув, що хтось мене кликав по прізвищу. Давайте проїдемся назад.

Вернулися.

— Отут — о, коло цього горбка з хрестом... Голос... цілком виразний... назвав мене по прізвищу... кликнув...

Заїхали в жито, обїхали горбок.

Нікого, нічого.

Лише жито, мовчазний хрест і срібна тиша навкруги.

Поїхали.

— Надзвичайно дивно, — не міг заспокоїтись Омельчук. — Припускаю, що іноді можна по своєму витолкувати якийсь звук, алеж то цілком виразно...

Вїзджали в містечко.

Темно-синє емалеве небо на сході зблідло.

* * *

В ту ніч Кириченко з Омельчуком одвідали ще праве крило фронту за селом К., де теж були юнаки.

Починався звичайний сільський буденний день.

Гуси, корови, коні... мукання, ґеґання — сільська ранкова музика.

За селом — черешні, а на них — дівчата.

— А солодкі черешні? — питає Омельчук.

— Вилазьте, спробуєте! — відповідає смугла, як мідяна, соковита й зваблива польова Сирена й через коралові зуби бризнув сміх, мов сік з вишні.

Вилізли.

Між галуззям ще одна ласуха, в протилежність до першої, біла, синьоока. Вигідно вмостившись і наївно звісивши оголену рожеву ногу, вона смакує темночервоні солодкі ягоди.

А на самому верху ще дві.

Регіт, дотепи, молоді, огнисті очі, троянди й золото ранку — життя.

І враз... з сухим тріском і громом десь у ранковій рожевій тиші проломалось блакитне небо й верескливим відгомоном одбився гук за обрієм.

Перший ворожий, гарматний привіт.

— Почалось, — сказав Омельчук.

— Мусимо поспішати до містечка, — відповів Кириченко.

Злізли. Озирнулись. Дівчата вмить зникли, як сполохані метелики.

Під плотом забуте відро з черешнями.

Кириченко й Омельчук жвавим чвалом направились до місточка.

В ранковій тиші чітко такали кулемети.

* * *

Бій був завзятий.

Кипіло, як у кітлі.

Горяч — нестерпима.

Запорошене небо побіліло, як розпечене до краю залізо. Лиця у юнаків посиніли.

Верещали, як скажені, гармати.

Клекотіли, як бузьки, кулемети.

Юнаки завдання виконали, а тепер відходили, заступлені іншою частиною.

Але відхід одбувся дуже небезпечним шляхом; треба було берегтися.

Кириченко йшов разом з юнаками.

Перший раз в життю він зрозумів, що то є спрага.

Пекуча, огненна спрага!

Ох, і смажило-ж сонце!

Піт стікав брудними смугами й лице Кириченка було, як шкіра, у зебри.

Води, води! благала ціла його істота.

Він ковтав гарячу слину й вона пекучою грудкою просовувалась в груди, немов спалюючи стінки горла.

Ах, яке то щастя зимна кришталева вода.

— Чи побачу її сьогодня, думає Кириченко, чи згорю зараз і впаду в цей гарячий попіл, в цей порох дороги.

Води, води!..

В очах жовкне, думки затуманюються, в голові пече, немов хтось колупає гарячим залізом мозок.

Ах, колиб швидше до села!..

Що таке? Всі кинулись в бік?

Ага? Зелений горох! Рвуть, жують.

Жує й Кириченко.

З зівялих теплих стручків висмоктує сік і ковтає.

Немов трохи лекше.

Минули горох і знов жага з новою силою охопила.

Невимовна, нестерпна.

Здається полумя в грудях зайнялося, дихати нема чим, а вітер, як з гарячої печі дух.

Дорога на горбок.

Немає сил тягнути ноги й він машинально переставляє їх, бачучи перед собою інші ноги, що рухаються, кудись ідуть.

Він знемігся, згорів.

Але ще пара кроків і на горбку.

Що це? Невже?.. Хата, криниця... Передні ряди пють воду.

Нарешті в його руках кварта й він як до найсолодшого нектару припав до зимної прозорої води.

Ковток...

Зимний струмок лоскотливо побіг в розпечені груди, але сліду не лишив... Пече!

Другий ковток... Пече!

Думав пити поволі, поступово прохолоджуючись.

Ні, полумя горить, пече до болю і... квартою води він гасить огонь.

Одійшло.

Ожив.

Тільки втома сильніше відчулась, хотілось лягти, заснути.

* * *

Нарешті чистенька кімната призначена для штабу, а в ній: полковник — начальник школи, Кириченко й адютант.

Увійшла господиня, жінка коваля, літ сорок, чистенька, привітлива, як і її кімната.

— Вибачайте що ми до вас так... — почав полковник.

— Та що робити — каже господня й веселі добрі зморшки опромінили лице. — Вибачайте й нам, не осудіть, може буде тісно...

— Та то, тіточко, дурне, де вже нам думати про вигоди, — вставив Кириченко. — А чи не можнаб у вас купити кислого молочка?

— Зараз, зараз, мої дорогенькі. Зараз!

За хвилину на столі — молоко солодке й кисле, сметана, зелена цибуля, пахучий, свіжий хліб.

— Оксанко, та давай-же яєшню! — гукнула господиня до кухні через сіни.

Там щось невдоволено муркнуло й на порозі кімнати за хвильку зявилась Оксанка.

Очі всіх спинились на ній.

Молода, літ вісімнацять, дівчина, струнка, як берізка.

Засоромлена й зашаріла, як мак, під цікавими поглядами присутніх, вона незручно поставила яєшню і вмить зникла, бликнувши литками босих ніг.

Полковник погладив лисину.

Адютант фатоватим рухом поправив цвікера.

Їх очі побігли за Оксанкою до кухні.

— Ну, а солі-ж, Оксанко! — гукнула мати.

Оксанка знов у дверях. На ній білесенька затягнута блюзка й червона з квіточками, трохи підіткана спідничка. Оголені, стройні ноги прекрасної шляхетної будови. Як два налиті овочі — груди. Як пелюстки маків — губи. Гарне лице. В бозовій тіні вій темні й великі, як сливки, очі. Рідкий зразок!

Вона відчула на собі зацікавлені погляди й з її лиця злетіла легка усмішка, а в очах загорілись огники.

Оксанка зникла, а усмішка лишилась у кімнаті, розсипалась на чистеньких фіранках й заставила адютанта довго возитись зі своїм цвікером, а полковника терти лисину.

І після страшного бою, після жахливих очей смерти, пороху, бруду, вереску гармат, небезпек і страждань так хотілось усім трьом спочити поглядом на цій чистій дівочій красі, на цій польовій квітці, на на цьому втіленню радости й життя.

— То ваша донечка? — запитав полковник господиню.

— Так, сказала вона, ще молоде, дурне.

— — — — — — — — — — — — —

На другий день о годині пятій ранку юнаки виходили з села.

Кроків двацять від штабу очікували стройні ряди, готові до походу.

З хати вийшов полковник, Кириченко й адютант.

Коло них — господиня.

Розпращались, подякували.

Стояли осідлані коні, але полковник не сідав, чогось очікуючи. Адютант теж незручно крутився по дворі.

— Я зараз — каже адютант, — гляну, чи чого не забули в хаті.

— Ага! Добре, добре і я гляну! — вдоволений зі щасливої думки, сказав полковник.

Нарешті вийшли, сіли на коней і полковник на своїй гнідій „англійці" підскочив до рядів.

— Здорові, юнаки! — крикнув.

— Доброго здоровля, пане полковнику!

— Вперед! — скомандував.

Бравурні звуки маршу прорізали тихе повітря.

Стрункі ряди зблизились до ковалевої хати.

Зпереду полковник і Кириченко, а за ними адютант.

Повернувши голови, вони пильно дивилися на двір коваля, а потім разом, немов по команді, приклавши руки до козирків, закивали головами.

Коло хати стояла Оксанка.

— — — — — — — — — — — — —

За селом до полковника підїхав командант одної з сотень.

— Пане полковнику, — салютуючи докладає, — в справі лектора Омельчука в місточку С. вияснив, що він, одходячи з моєю сотнею з лінії бою, впав від соняшного удару в жито. Після нашого відходу, під місточко вдерлись большевики й хор. Омельчука забили. Місцеві селяне його поховали. З мого наказу труп викопано. По ствердженню лікаря він має на голові дві рани від куль, а на животі шість ран від багнетів. На годину дванацяту тіло Омельчука прибуде до села Р., місце нашого постою.

— А де саме впав хор. Омельчук? — поспішно запитав Кириченко.

— При вїзді до місточка С., коло горбка з хрестом, в житі.

— Дивно, — сказав замислено Кириченко.

Сотник відїхав.

Шелестіло жито.

Сміялись волошки.

Частина української державної жандармерії в українськім військовім таборі в Йозефові (Ч. С. Р.) (сот. Іван Козак).

Дещо про державну жандармерію ЗОУНР.

Студія. Написав *Іван Козак,* сот. У. Г. А.
(Закінчення).

Не зважаючи на всі труднощі та недомагання, сягала діяльність державної жандармерії у Східній Галичині далеко поза межі її законом очеркненого завдання. — Жандармерія берегла передусім з повною посвятою прилюдного ладу й загальної безпеки, висліджувала переступників закону та припинювала беззаконности, підпомагала ревно суди та адміністраційні уряди у переведенню їх чинностей і заряджень. — Щоби якслід віддати оцінку служби державної жандармерії, треба взяти під увагу, що майже на всьому просторі ЗОУНР. шаліла воєнна хуртовина. Крім військових відстальців і втікачів появилися тут і там останки австрійських »зелених кадр« та своєрідні узброєні банди, що тероризували населення. З ними то приходилося жандармерії зводити завзяті бої, що в них не один жандарм найшов смерть. Так погиб м. и. в березні 1919 вахтмайстер II. кл. Іван Мельник, з відділу державної жандармерії Сокаль ч. 6., комендант станиці у Мошкові, сокальського повіту, якого по звірськи замордували відомі зі злочинств »Шурмаківці« за те, що обороняв населення перед їх насильствами. До того комунікація і державна адміністрація находилися у пеленках свойого розвитку. Повітовими державними секретаріятами правили переважно нефахівці і навіть не-правники. — І що, не дивлячися на це все, державне життя з кожною дниною прибирало трівкіші форми, належить у першій мірі завдячити невсипучій праці і справности державної жандармерії. Загальний стан прилюдної безпеки у нашій державі, був, як на тодішні відносини, зразковий та куди кращий, ніж у інших державах, що повстали на руїнах старої Австрії і мали без порівнання корисніші умови розвитку. Це підносили навіть не дуже прихильні нам чужинці, що побували у нас під ту пору. А стан прилюдної безпеки, це найкраще мірило справности її сторожів. —

Заміт д-ра Осипа Когута (гл. календар »Просвіти« на 1923. р. стор. 96), що »з державним переворотом душа тихже самих цісарських шандарів раптово не могла змінитися на щирих і прихильних республиканських сторожів життя і майна народу«, кривдить доймаюче наших жандармів і не видержує критики так само, якби хтось твердив, що старшини, підстаршини і стрільці У. Г. А. не могли »раптово« стати щирими оборонцями Української Народньої Республики тому, що вони ще недавно були цісарськими вояками. Зрештою, якщо по словам д-ра Когута жандарм »в Австрії кермувався інтенціями пана старости«, то за часів Української Влади той сам жандарм певно кермувався, згл. бувби кермувався інтенціями державного повітового комісаря. А якщо цих інтенцій зовсім не було, або вони були недоцільні чи незгідні з приписами і обставинами, то в ніякому разі не можна за це винувати жандарма, який подумці § 9. закону про жандармерію є обовязаний усі доручення службової влади безумовно виконувати, не вдаючися в їх осуд. Переведення таких недоцільних і протизаконних заряджень викликувало негодовання населення, але — самозрозуміло — не проти їх авторів, тільки проти виконавців, себто жандармів.

Крім служби безпеки виконувала державна жандармерія всіляку помічну воєнну службу, як поборювання шпигунства і дезерції, переводження мобілізації, реквізиція харчів для війська, охорона державного майна, достава підвод, достава дров для залізничих паровозів, направа шляхів тощо. Взагалі всі військові і цивільні власти та їх чинники зверталися з кожною найменшою справою на місцях до жандармерії. Хоч після обовязуючих приписів державна жандармерія у чимало таких випадках не була обовязана до вимаганих чинностей, вона радо чинила все, щоби тільки підпомагати і закріпити Народню Владу на рідній землі. У прифронтових полосах і в часі загального відвороту пов-

нила державна жандармерія незалежно від полевої жандармерії також полево-поліційну службу на т. зв. кордонах а нерідко й фронтову службу. Багато втаємничених жандармів брали участь у приготованнях до листопадового перевороту, а при перебиранню влади у Львові, передусім же у боях на головному двірці, відзначилася школа пробних жандармів. Першими організаторами оборони перед наступами польських військ на українсько-польському пограничу були в численних випадках українські жандарми. Ось приміри:

Вахтмайстер I. кл. Василь Козак, з відділу державної жандармерії Рава руська ч. 7, командант станиці Потилич, пов. Рава руська, зорганізував у грудні 1918 з власного почину із жандармів та міліціонерів ударний відділ, який нечайними, меткими нападами на крила і зади ворожих загонів на відтинку Рава руська-Немирів ширив серед них переполох і замішання. Годиться замітити, що згаданий підстаршина був тоді у віці звиш 50 літ.

Віцевахмайстер Гриць Чолач (уродж. 1884 у Млинах, пов. Яворів), з відділу держ. жандармерії Сянік ч. 4, станиця Дверник, пов. Лісько, придержував з кільканацятьма міліціонерами у прифронтовій области втікачів та дооколичних польських »боївкарів« і після кількагодинної завзятої оборони геройський жандарм упав, поцілений кулею у груди.

На жаль поодинокі військові команди і частини замісць підпомагати жандармерію у виконуванню її служби, чинили їй навпаки труднощі та при кожній нагоді виявляли неприхильність до цього корпусу і то не тільки в часі побуту у Східній Галичині, але також на Великій Україні, а навіть на скитальщині, де жандармерія ділила долю й недолю разом з іншими частинами У. Г. А. — Ярким приміром утруднювання служби державної жандармерії з боку військових установ є безліч випадків, що окружні та повітові військові команди не тільки не потягали до відповідальности по військовому закону втікачів, приловлених жандармерією з важким трудом, а нерідко із небезпекою смерти, але в добавку відпускали на кількамісячну відпустку домів. — Що така поведінка підкопувала повагу держ. жандармерії та викликувала проти неї ворожнечу безкритичного населення, не треба доказувати. —

Та жандармерія зуміла одолїти всі ті внішні і внутрішні труднощі й ускладнення. Виконуючи серед найневідраднїших обставин з повним самовідреченням свої обовязки, вона здобула собі вдячність населення та повне признання вищих команд і урядів. Тимчасом державна жандармерія дала неоспоримий доказ своєї сили і значіння для держави. І якщо доводиться чути або читати у споминах про державну жандармерію, як цілість, щось противного, то є це або тенденційні наклепи, подиктовані особистими мотивами, або залишки упередження, що ним відзначуються недержавні нації супроти державних чинників пануючого народу, або прояви державної незрілости поодиноких людей, які не знають і не розуміють державного механізму та недоцінюють значіння сторожі безпеки, або наслідки того, що на рахунок державної жандармерії йшли вибрики полевої жандармерії, в якій заводові жандарми творили непомітний відсоток, або вкінці вислови безкритичного ґенералізовання промахів одиниць. Ніхто не береться твердити, що державна жандармерія складалася із самих ідеальних осібняків. Навпаки, як вище сказано, поодинокі промахи і надужиття були і тут, але рішуче не у більшому розмірі, як це звичайно в подібних обставинах водиться, і як вони лучалися у поодиноких військових і цивільних установах ЗОУНР. Це одначе не дає ніякої підстави видати некорисний осуд про цілий корпус. Бо на загал державна жандармерія поруч Галицької Армії сповнила блискуче своє преважке завдання при будові Народньої Державности. І тому кожний український жандарм має повне право гордитися своєю приналежністю до цього корпусу і службою у ньому. —

III.

В часі відвороту У. Г. А. за Збруч у липні 1919 перейшла туди вся державна жандармерія за виїмкою тих її частин і одиниць, що зогляду на своє розміщення були виперті разом із Гірською Бригадою до Ч. С. Р., або попали у румунський, чи польський полон. Чисельний стан корпусу жандамерії після переходу на Придніпрянську Україну був ось такий: 28 старшин і хорунжих (включно 1 суддя і 3 рахункових) та приблизно: 900 заводових жандармів, 250 пробних жандармів і 2000 міліціонерів. Цих останніх передано зараз у Камянці на Поділлю до розпорядження Команди Етапу в цїли доповнення боєвих формацій, а із заводових і пробних жандармів утворено 8 відділів. Вони повнили службу безпеки і всяку помічну військову службу у районі, приділенім У. Г. А., та причинилися у високій степені до поправи невідрадних відносин прилюдної безпеки на Великій Україні. Відділ сот. Ващука творив охорону Диктатора ЗОУНР. в Камянці Подільськім. У населення Придніпрянщини, що зразу відносилося до Галичан недовірчиво, зєднала собі наша Народня Сторожа небаром повне довіря та щиру прихильність. Це спонукало владу У. Н. Р. зорґанізувати в себе сторожу безпеки на зразок галицької жандармерії[1]. До цього відкомандовано у вересні 1919 підполк. Яськевича і отамана Волощука з декількома молодшими старшинами та досвідченими підстаршинами у розпорядження міністерства внутрішних справ у Камянці. Там мав бути оснований вишкіл жандармерії. Однак задля тамошнього безладдя, вишкіл зовсім не розпочався. Галицький інструкційний персонал, що мав м. і. великі труднощі із приміщенням і прохарчованням самого себе, потішували відносні чинники У. Н. Р., що »негайно« будуть видані зарядження відносно приділу приміщення на вишкіл і відкомандовання відповідних людей, та на цьому й скінчилося. Згадані старшини і підстаршини Народньої Сторожі опустили у листопаді 1919 разом з іншими частинами У. Г. А. Камянець та вернули до Команди Народньої Сторожі, що находилася під той час у Барі. —

Після злуки У. Г. А. з большевиками розвязав »Полевий Штаб Ч. У. Г. А.« корпус Народньої Сторожі, а її членів розділив на всі три Ч. У. Г. Бригади. Дня 10 березня 1920 в селі Глубічку біля Бірзули розпрощався командант Народньої Сторожі підполк. Красіцький зі своїми підчиненими і корпус жандармерії ро-

---

[1]) На Придніпрянській Україні були ось такі установи для бережения прилюдної безпеки і виконування розпорядків державної влади: за часів гетьмана »державна варта«, а за Директорії »Кіш для охорони республиканського ладу«, що в ньому служила значна часть Галичан, прибувших з початком 1919. р. з отам. Індишевським, та »міліція«. — Обі ці установи не мали систематичної орґанізації ані точно означеного круга діяльности. Після наступу от. Петлюри з Поляками в 1920. р. заведено там жандармерію, що подібно до б. царської жандармерії, була наділена поліційною властю. —

В Українській Соціялістичній Радянській Республиці службу колишньої жандармерії виконує »Державне Політичне Управління« (ДПУ), що передше називалося »Чрезвичайною Комісією« (Ч. К.) — Ця установа має вельми широку революційно-поліційну власть. — Крім того є там »міліція«. —

зійшовся з горячими бажаннями і повною надією, ще раз зійтися як одноцільна частина і стати підпорою Української Держави. – У бриґадах Ч. У. Г. А. уживали останків Народньої Сторожі до полево-поліційної служби, охорони державного майна й залізної дороги, реквізиції харчів, фронтової служби тощо. — Два відділи Народньої Сторожі повнили довгий час службу безпеки в постою »Полевого Штабу Ч. У. Г. А.« у Балті під командою пор. Омеляна Ортинського. Деякі підстаршини корпусу вписалися до школи »політруків« і стали помішниками большевицьких комісарів, а то й комісарами при галицьких частинах. —

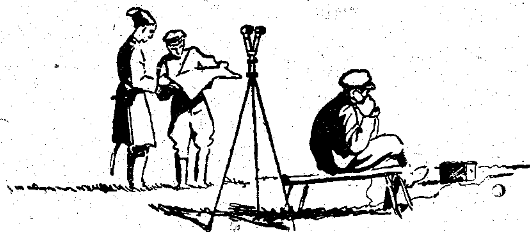
Від цеї хвилі судьба останків державної жандармерії вяжеться тісно із судьбою поодиноких частин Української Галицької Армії. — Після обеззброєння У. Г. А. Поляками у квітні 1920 р. значна частина жандармів попала у польський полон до табору в Тухолі, інші вступили до служби У. Н. Р., а деякі вспіли пробратися домів. В установах У. Н. Р. служили галицькі жандарми більшими гуртами у »полевій варті« 2 стрілецької (відтак 3 залізної) дивізії полк. Удовиченка та у міліції в Київі. Після сформовання 5 херсонської дивізії полк. Долуда перейшли майже всі галицькі жандарми з 2 дивізії до »полевої жандармерії« при 5 дивізії. — В часі відвороту Дієвої Армії У. Н. Р. з України до Галичини через Збруч в липні 1920 згаданий відділ полевої жандармерії складався із 1 старшини і 16 підстаршин. Цей відділ перейшов з ґрупою ґен. Кравса у вересні 1920 через Карпати до Ч. С. Р. — З нього та із жандармів, що утекли були з Тухолі, утворено в жовтні 1920 за дозволом чс. команди табору в українському робітничому таборі в Ліберці самостійний під тактичним оглядом відділ жандармерії, що повнив правильно внутрішню службу в таборі, на двірці та в місті по вказівках команди табору. Чисельний стан цього відділу виносив пересічно: 5 старшин і 26 жандармів. Після переміщення згаданого табору до Йозефова у квітни 1921 перейшов відділ жандармерії туди, однак в Йозефові уживали його до служби тільки принагідно. Командантом відділу був сот. Іван Козак, а після назначення його прибічником українського команданта табору в Йозефові з кінцем квітня 1921 став ним поручник Юрій Ковалюк, а відтак у серпні того-ж року четар Денис Кабарівський. —

У Гірській Бриґаді, що була інтернована в таборі у Німецькім Ябліннім, втілено частину державної жандармерії, яка перейшла з цею бриґадою в травні 1919 до Ч. С. Р., зразу до булавного віділу »І. Українського Полку піхоти«, як військову поліцію під командою пор. Осипа Мілєра. В червні 1919 утворено з неї окремий відділ, самостійний під тактичним, а від вересня того року й під адміністративним оглядом. В жовтні 1919 з нагоди реорґанізації Української Бриґади утворено з державної і полевої жандармерії одну сотню жандармерії. Її командантом був зразу пор. Мілєр, а від січня 1920 чет. Венделін Калєр. В лютім 1920 вилучено полеву жандармерію з цеї сотні. З кінцем 1919 назначено прибувшого з України отамана Івана Дичку референтом жандармерії при Команді Української Бриґади та віддано йому зверхній провід над обома жандармеріями. Державна жандармерія повнила в Нім. Ябліннім стежну службу в таборі, на двірці, в місті та околиці. В 1921 були українські жандарми приділені через кілька днів чсл. станицям жандармерії також до помічної служби. Команда Бриґади уживала підстаршин жандармерії також до сторожевої служби як стійки, хоч це противилося обовязуючим приписам, а підстаршин інших частин до такої служби не командовано. З цього приводу подали жандарми в липні 1920 службовим шляхом жалобу до Військової Канцелярії Диктатора ЗУНР. у Відні; жалобу цю узнали там безпідставною. — При відділі державної жандармерії в Нім. Ябліннім відбувся від 22. II. до 7. VI. 1920 вишкіл пробних жандармів, що закінчився приписаним іспитом. Чисельний стан відділу був пересічно ось такий: 3 старшин, 40 заводових жандармів, 26 пробних жандармів (з курсу відбутого тамже), та 1 запасний жандарм. —

Після перенесення Україн. Бриґади з Нім. Яблінного до Йозефова в жовтні 1921 розвязано відділи жандармерії обох українських таборів (Нім. Яблінне і Йозефів), а старшин і підстаршин поприділювано до відносних сотень в таборі »Б« і »Д« по їх приналежности до ґрупи »бриґадійців« чи »кравсівців«, згл. »біженців«. Тільки кількох із підстаршин жандармерії приділила чс. команда табору до служби на дорозі з табору до міста та ніколи на залізничому двірці. Служба ця залишилася і після заведення в українському таборі в Йозефові цивільної управи (з днем 1 лютого 1924). —

Наприкінці годиться згадати й про значіння жандармерії для держави взагалі. Там, де нема ладу й спокою, де горожани непевні свого життя і майна, не може розвиватися ані поступати вперед державне і громадянське життя; а найкраще продумані закони є тільки записаним папером там, де недостає чинника, що стоявби на їх сторожі. Це висказав ядерно великий Корсиканець ось тими словами: »Без порядку є державна адміністрація тільки хаосом, тоді не може бути фінансів ані державного кредиту, а з майном загалу пропадає майно одиниць«. — Найхоробріше й найкраще узброєна армія не може устоятися супроти ворога без добре орґанізованого запілля, що його справність залежить у першу чергу від справности жандармерії. —

Тому всі держави кладуть велику вагу на удержання справности сторожі безпеки. Державний досвід учить, що тільки по військовому зорґанізована, карна і аполітична жандармерія може станути на висоті свого завдання. —

IV-клясова українська народня школа у Володимирі Волинськім оснoвана в 1916 р.

УСС у Володимирі 1916-17 р.

Подав *І. К.*

Про працю Усусусів у Володимирщині повинен би написати докладніше хтонебудь із тодішнього комісаріяту УСС у Володимирі, — комісаріят вів дуже точні записки і його архів мабуть десь залишився. А робота УСС у південній Волині заслуговує на те, щоби списати її з усіми подробицями: ішла вона з запалом і завзяттям, буйно і широко, перебивалася побідно між Скиллею недовірчивости австрійської окупаційної влади та Харибдою темноти волинського селянина, і залишила у тихій волинській стороні перші зерна національного освідомлення. Сухий реєстр фактів і цифр, який подаємо на тому місці, нехай буде пригадкою для б. володимирських стрільців, що повинні ширше написати про свої труди і діла.

Укр. Січові Стрільці приїхали до Володимира 8 лютого 1916 р. Зпочатку було їх трьох: четар Микола Саєвич та стрільці Кузьмич і Іван Романків. Стрільців прислано сюди як „вербунковий комісаріят" з метою приєднувати волинян-охотників до „українського леґіону". Тільки під такою умовою австрійська влада дала дозвіл на приїзд УСС на Волинь. Це було завдання прямо фантастичне: місцеве населення відносилося з недовірям до чужої армії, а грабунки і знущання мадярів ще загострили відносини. Все таки четар Саєвич, щоби якось оправдати істнування „вербункового" комісаріяту, взявся до вербунку і на диво стягнув біля 50 охотників; це був матеріял малої вартости (в більшости жиди*) і команда УСС не дуже була вдоволена таким набутком, але будь-щобудь ці „успіхи" стрільців на окупованому терені мали це значіння, що австрійська влада почала ставитися прихильніше до УСС і крізь пальці дивилася на їх освідомлюючу працю на Волині.

Як гляділа на цю справу команда Коша УСС, на це позволю собі навести листа одного зі знайомих старшин (з 12 червня 1916 р.):

„Спершу, як виїздили наші комісарі на Волинь, всі ми тутки богато дискутували над питанням рекрутації та її значінням, а далі над іншою роботою комісаріятів, важнішою чим сама рекрутація. І всі ми розуміли справу не інакше як ви: іменно уважали рекрутацію за середник до важніших цілей. З тов. Саєвичем я відразу порозумівся, бо знав, що він один зуміє вийти навіть з найбільш клопітливого положення. Його сприт я знав від самого початку нашої спільної роботи в УСС і ми оба тільки важилися та доконували того, про що ні один наш офіцир і не подумав би. І на Волині т. Саєвич справді дав собі раду, та назбирав людей в пору і удержав на становиську себе і товаришів. Правда — люде в значній більшости були незвичайно погані („катилінарні екзистенції"!), а я зорґанізував їх в окремий відділ, окружив спритними підофіцерами та казав більше звертати уваги на політичне освідомлення, науку грамотности, чим на муштру. Перед повним освідомленням тих людей, я й не думав слати їх в поле, або навіть проти їх волі; я мав все готове для них заняття в коші. Що правда, клопотів я мав з ними нераз дуже богато, та я не звертав ніколи уваги на те.

„По довшім часі становиско наших комісарів на Волині скріпилося на стільки, що команда IV армії зачала їх цінити як т. зв. verlässliche Leute, що можуть попри рекрутацію сповняти ріжні услуги військовим властям. Вони почали навіть поблажливо дивитися, а далі і помагати нашим комісарам у просвітній роботі серед населення; зрозуміли, що там є українці, яких зразу зовсім не признавали і сьогодня самі йдуть на руку у закладанню українських народніх шкіл. Ми здобули справді на Волині те, що недавно видавалося неможливим, — перевагу над нечисленними, але сильними поляками і починаємо паралізувати їх працю власне при помочі військових сфер. Це кольосальний здобуток, якого львина пайка належить тов. Саєвичеві.

„З тою хвилиною однак змінився мій погляд на рекрутацію. Як зразу була вона важною (як середник!), так нині зійшла вона на другий плян, бодай по моїй думці. Бо непевність долі волинських земель (окупованих може тільки хвилево) несе з собою і велике ризико для тих волинців, що вступають до УСС. Легко може наступити таке, що вони не маючи змоги вернути до рідні, мусіли би остати по тім боці кордону — лишені всякої опіки. Бо держава по війні

*) В коші ці волинські охотники дістали назву „ай-вай-курінь".

Засідання Української Окружної Шкільної Ради у Володимирі В. X. 1916 р.

певно ними не займеться; а наша суспільність.... знаєте яка. Через те рекрутація на Волині видавалася все занадто жорстокою і коли її не муситься вести, то краще зредукувати її до мінімум".

„Ось такими думками руководився я, коли відсилав декого з рекрутів назад до дому. Одначе я відсилав тільки фізично нездібних або апашів, яких також не бракувало між волинськими жидами. Се має ще одну обставину за собою, а іменно: що в команді 4 армії знають все, кілько людей виїзджає з Волині сюда, бо всі транспорти мусять бути там зголошені; зате не знають, кілько вертає назад, бо сього ніде не зголошується. Таким чином можна удержати позірно статистику, оскільки вона загалом потрібна. А що й сама держава тепер вище цінить іншу працю наших комісарів, чим саму рекрутацію, — се видно з того, що вона удержує 3 офіцирів (найменше 1500-2000 кор. місячно), через ряд місяців, дарма, що сі комісарі зібрали за весь час раптом сорок і кілька рекрутів. Щоби держава в нинішніх обставинах схотіла платити за таке число людей близько 15000 кор., се видається сумнівне. А знаю також, що ком. 4 армії писала і пише дуже похвально про наших комісарів до корпусної команди Гофмана. Се має своє жерело якраз не в рекрутації, але в чім іншім..."

Завдяки зручній тактиці четаря Саєвича Укр. Січові Стрільці добули довірря австрійської військової влади і могли взятися до культурної роботи на Волині, що лежала дотепер відлогом.

Ґрупа учителів УСС. відкомандована до Володимира В. провадити українські народні школи. Посередині комендант міста пор. Мартинець. 6. X. 1916.

Учительки чотирохклясової української народної школи у Володимирі з підхор. УСС. Угрином-Безгрішним.

На першому місці треба було зайнятися заснуванням українських шкіл, яких дотепер на Волині не було. Першу школу ім. Шевченка засновано у Володимирі заходом посадника міста сотника Гната Мартинця і місцевого громадянина Черановського, — стрільці мали взятися до орґанізації шкіл по селах.

Зразу праця стрічала великі перешкоди. Вже сам факт, що пропаґандою української школи займається австрійське військо (стрільці були в австрійських одностроях з малозамітними українськими відзнаками), не єднав симпатії рідній школі; до тогож селяне боялися, що за школу треба буде платити і військо буде стягати з них нові податки. Волинські села, близько бойової лінії, мали небогато населення, були знищені переходами військ і реквізиціями, в богатьох

місцях панувала крайна нужда. Треба було незвичайної зручности і витревалости, щоби в таких умовах приєднати селян до школи, — скласти шкільні комітети, зібрати підписи до влади, знайти приміщення і под. Будинки в більшій части були знищені, не було лавок, таблиць, навіть вікон і дверей. В деяких місцях виринули ще спеціяльні трудности: нпр. жандарм — поляк в Калусові всіми силами стримував основування українських шкіл в околиці (Руснів, Будятичі, Лішин). Се була велика заслуга четаря Саєвича і його товаришів, що перебороли сі перешкоди і повели шкільну акцію.

Тяжка до розвязки була справа учителів. Покищо трудно було доставити учительські сили з Галичини, раз через пашпорти, друге через те, що на воєннім терені потрібні були головно мужчини, а вони всі були у війську. Тому треба було вдоволитися місцевими силами, хоч вони до української школи не мали підготовлення. Стрільці віднайшли по селах біля 10 учителів і учительок і пробували притягнути їх до наших шкіл. Щоби увести їх в галицьку систему науки і привзичаїти до української мови, якою вони слабо володіли, роблено для них короткі приготовні курси у Володимирі. Волиняки практикували у школі ім. Шевченка під проводом учительок з Галичини, які там учителювали,— училися притім української історії і ґеоґрафії, народніх пісень і т. ін., а опісля ішли на самостійні посади. Деякі з них в короткім часі стали добрими учителями.

Четар УСС М. Саєвич провадить українську дітвору зі села Огірівок до Володимира.

До червня 1916 р. заходом УСС відкрито такі школи:

1. Вуйковичі: 60 дітей, розпочав науку Дмитро Лотоцький, учив Парфеній Котушко.
2. Руснів і Бискупичі шляхетські: 40 дітей, уч. Юрій Тлуховський.
3. Будятичі: 50 дітей, уч. Денис Черановський.
4. Зашковичі: 52 дітей, розпочав Д. Лотоцький, учила Марія Панасюк.
5. Луковичі: 40 дітей, уч. Д. Лотоцький.
6. Орищі: почав Ю. Тлуховський, учили Зінаїда Волканович і Іван Лижник.
7. Свинюхи: 104 дітей, уч. Теодора Ліщинська і Антін Чуйко.

Підготовлено заснования шкіл в таких селах: 8. Загайці, 9. Затурці (маєток Вячеслава Липинського), 10. Колпитів, 11. Конюхи, 12. Коритниця, 13. Лішня і Осмиловичі, 14. Літовиж і Мельників, 15. Локачі, 16. Ляхів, 17. Озеряни, 18. Порицьк старий, 19. Пустомити, 20. Риковичі, 21. Сілець*), 22. Твердиня, 23. Хорів, 24. Шельвів.

*) В Сільці була більшість поляків і влада не хотіла допустити української школи; але місцевий староста поляк на злість ксьондзові-полякові вніс подання о українську школу; був там чудовий будинок.

Бюро Культурної Помочі у Львові підпомогло ново основані школи книжками і шкільним приладдям, а також оплачувало учительські сили. Від лютого до червня 1916 р. видатки на Володимирську округу були такі: учителі 1996 корон, книжки 1333·63 кор., зшитки 301·02, інвентар 894·30, ріжне 7·70, разом 4532 корон. Шкільних підручників вислано у Володимирщину 1692 примірників, книжок до біблйотек 629.

З новим шкільним рокок 1916/17 число шкіл побільшилося о дві міські школи в Любовні (заснована вже при кінці червня) і Устєлузі. Учили там учительки з Галичини; але фонди на любовенську школу давав володимирський комісаріят УСС, що уважав її своєю „улюбленою дитиною“.

В грудні 1916 р. волинські комісаріяти УСС збільшилися чисельно, з Коша повелося вислати на Волинь стрільців-учителів зі спеціяльною місією заснування шкіл. Закипіла тоді робота на цілій лінії. До березня 1917 р. засновано нові школи або обновлено занепавші в таких місцях:

1. Божанка, дітей 35, учит. УСС Кость Танчаковський.
2. Бискупичі шляхетські, дітей 34, уч. УСС Іван Вербяний.
3. Будятичі, дітей 46, уч. УСС Волод. Дзюбак.
4. Дорогинички, дітей 45, уч. УСС Богдан Заклинський.
5. Літовеж, дітей 75, уч. УСС Федір Вишиваний.
6. Лішня, дітей 57, уч. УСС Іван Гуцуляк.
7. Микуличі, дітей 40, уч. УСС Іван Маєвський.
8. Мокрець, дітей 46, уч. УСС Остап Вахнянин.
9. Орищі, дітей 55, уч. Дмитро Лотоцький.
10. Поромів, дітей 51, уч. УСС Роман Гриневич.
11. Рогожани, дітей 11, уч. УСС Кость Танчаковський.
12. Руснів, дітей 24, уч. УСС Лев Смулка.
13. Ставки, дітей 40, уч. УСС Іван Старчук.
14. Хотячів, дітей 33, уч. Теод. Саєвич.
15. Зашковичі, дітей 52, уч. Марія Панасюк.
16. Пузів, уч. УСС Клим Коник.
17. Щенютинок, уч. УСС Осип Бійовський.
18. Осмиловичі, школа орґанізувалася.
19. Устєлуг, дітей 138, учила Ант. Парахоняк і Марія Стецик.

У виказаних школах було разом 782 дітей, в сьому 465 хлопців, 317 дівчат. Більшість дітей була православної віри і української мови, з інших націй було 63 жидів, 43 поляків, 13 чехів, 4 німців. Що до стану будинків, то тільки 5 шкіл було у давніх шкільних приміщеннях, — всі інші в приватних домах, здебільша селянських хатах і попівствах. При 4 школах були курси для неграмотних, при 2 курси німецької мови.

Окрім виказаних вище шкіл якийсь час наука відбувалася в селах: 20. Вуйковичі, 21. Луковичі 22. Сілець, 23. Риковичі, 24. Пустомити, 25. Затурці, 26.

Ляхів, 27. Шельвів, 28. Коритниця, 29. Конюхи 30. Старий Загорів, 31. Локачі, 32. Старий Порицьк, 33. Острівок, 34. Свинюхи. Володимирський комісаріят дав також почин до заснування деяких шкіл у ковельськім окрузі: 35. Любовень, 36. Гуща, 37. Головно, 38. Матіїв, 39. Кусниці, 40. Згоряни, 41. Городно, 42. Підгородно, 43 Нудижі, 44. Стара Гута, 45. Олеськ, 46. Машів. Таку величезну організаційну працю перевели володимирські УСС під проводом четаря Саєвича протягом одного року побуту на Волині.

Що школи засновані стрільцями були не довговічні, це лежало в природі річей, — в тому, що Волинь була у воєнній полосі. Ледви засновано якусь школу, ледви стягнено до неї дітей, спроваджено книжки і інші шкільні засоби, — приходила несподівана російська офензива, треба було село евакуувати і вся робота пропадала. І самі стрільці — учителі не довго змогли працювати на Волині. Вже в квітні 1917 р. прийшов новий військовий перегляд: 8 стрільців признано до фронту і стягнено їх з Волині, — через те і 8 шкіл опустіло...

Але значіння волинських шкіл не обмежувалося до правильної щоденної науки. Важніше було те, що у селі був український стрілець, що вперше заговорив до селян українською мовою, що показав дітям українську книжку, що почав освідомлювати села. Вистарчило нераз два-три тижні побуту УСС в якійсь околиці, щоби перші зерна свідомости залишилися тут і укріпили на все.

Короткий історичний нарис розвитку фльоти

Написав ґенерал-хорунжий фльоти *Савченко-Більський.*

(Докінчення).

З бігом часу фльота все удосконалювалась. У 1807 році американець Фультон винайшов новий паровий двигун, який пристосував до руху кораблів, через особливе улаштування коліс з лопастями. Його перша спроба була невдалою. Днище шлюпки не витримало ваги кітла й провалилося. Але Фультон слідом за цим збудував другий, який дав задовольняючі наслідки.

Ще довго техніка не мала змоги виробити досить дужого двигателя для великих кораблів, так що вітрильна фльота залишилась до половини XIX століття, служивши головним засобом і для війни і для торгу.

У другій половині XIX століття й майже до кінця його кораблі будовано мішаної системи, себ-то мали й парову машину і повний ранґоут (вітрила), при чому переважно користувалися вітрилами, бо машини були не дуже надійні, часто псувалися і люди ще не приладналися ними користуватися та їх обслугувати.

У середині XIX століття вводиться з а л і з н е к о р а б л е б у д і в н и ц т в о. І ще в останні часи деревлебудівництва, для того, щоби підводна частина корабля не обростала мушлями (черепашками) та водорослинами, через що зменшувався хід, її обшивали міддю. Коли було введене залізне кораблебудівництво, прийшлося знову обшивати міддю підводну частину корабля, але більш складним способом, бо при зєднанні міді з залізом у морській воді вироблявся розїдаючий ток, для чого приходилося вживати два ряди деревяних брусів, з яких один прикріплювано залізними бовтами до корпусу корабля, а до другого ряду, що був зєднаний з першими бовтами, прикріплювано мідяні аркуші мідяними цвяхами. Таке обшиття залізних кораблів міддю хоча й давало невелику виграну в скорості, але значно збільшена некорисна вага корабля примушувала дуже рідко вживати цього способу.

При кінці XIX століття винайдено патентовану фарбу для фарбування підводної частини корабля, при вживанні якої дно не обростало і обшиття підводної частини корабля міддю відійшло в царину оповідань.

Зявилася нова система будівлі кораблів, так кажучи, решітна, себто окрім ребер - шпанґаутів і стягаючих їх брусів - бімсів деревяного кораблебудівництва, введено продовжні кріплення шпанґаутів один з другим — стринґірами, що дало можливість збільшувати розміри кораблів.

Зявляються кораблі водозміщення в де-кілька тисяч тон.

Артилерія також удосконалюється. Гармати робляться нарізними і від гармат, які набивалися з дула, переходять до гармат, які набиваються з заду. Зростає влучність і збільшується скорострільність. Метал для гармат виробляється більш цупким і набій пороху збільшується. Через те руйнуюча сила артилерійського вогню стає більшою і збільшується далекострільність.

Удосконалення артилерії викликує піклування про захист корабля, або хочаб самих життьових частин його. Зявляється панцир. Для пробиття панцира збільшують силу та калібер гармат. Панцир погрубшується й загартовується.

З появленням парових кораблів знов відроджується тактичний засіб весельної фльоти — т а р а н н и й в д а р. У середині XIX століття (в часи усобиць Півночі та Півдня Зєднаних Держав 1863-1865 років) — зявляються спеціяльні крейсери - тарани. У відповідь на це утворюються монітори. Крейсертаран є це швидкохідний, рухливий корабель з великим цупким тараном. Монітор це панцирний корабель з одною або двома башнями (місце установлення та захисту гармат), при чому понадводна частина значно виходила так, що при таранному вдарі таран не міг досягнути підводної частини.

Але скоро зявляється нова зброя, — на початку міна на жердці, потім загороджуюча міна та саморухаюча міна Уайтхеда.

Зі збільшенням далекострільности артилерії, таранного вдару перестали вживати, його змінили міни Уайтхеда.

У захист проти їх вживають сітеве та банне загородження, а також тралі. Роблять подвійне, а потім потрійне днище корабля. Електротехніка робить швидкі успіхи і всі її завоювання прикладають при фльоті, — від освітлення до вертіння башень, підняття шлюпок та якорів, сиґналізування, повертання керми та інше.

Техніка з кожним роком також робить все нові й нові успіхи — сила парових машин досягає декілька десяток тисяч індикаторних сил і хуткість підвищується.

Ще в середині XIX ст. починають пристосовувати шрубу, як засіб рухання корабля, замість коліс і незабаром майже зовсім відкидають колеса.

Винайдений бездротний телеґраф (радіо) негайно установлюється на всіх кораблях. Уміщення на кораблях величезних ваг, машин, кітлів, артилерії, панцирів, допоможних механізмів та інше викликає збільшення водозміщення та вироблення більш міцного матеріялу, — залізо замінюється сталлю.

Після російсько-японської війни винаходять підводний човен. Його розвиток та удосконалення іде швидко вперед і через 10 років стається страшною зброєю.

З завоюванням повітря, винайденням літаків, зявляється нова зброя й на морі — гідропляни. Плавати під водою та літати по воздуху пробували давно. Було в цьому багато спроб, але до початку XX ст., коли винайдено легкий та дужий мотор, ці спроби не приводили до позитивних наслідків.

На прикінці XIX століття військові кораблі поділялись на такі типи:

1) Ескадровий панцирник (броненосець); 2) панцирний крейсер; 3) крейсер I ранґи (кляси); 4) крейсер 2 ранґи (у де яких державах були крейсери й 3 ранґи); 5) мінний крейсер; 6) міноносець (I-ої та II-ої кляс); 7) міноноски; 8) панцирники побережної оборони (2 кляси); 9) канонірські човни (1, 2 та 3 кляс); 10) мінні загородителі; 11) яхти; 12) кораблі-післанці; 13) транспорти; 14) лоцмайстерські судна та 15) портові судна.

Ескадровий панцирник (броненосець) — найбільший корабель, захищений на всьому корпусі по ватер-лінію*) панцирем і озброєний великими 10″, 11″, або 12″ гарматами, середньою артилерією в 120 м/м, або 6″ та дрібною протимінною (для відбиття мінних атак) від 75 м/м до 37 м/м, мав 5-6 мінних понадводних та підводних апаратів, та звичайно дві парові машини (були і з одною і 3-ма машинами). Окрім сторчового (вертикального) бортового панцира, панцирники мали панцирну палубу, яка захищала його від надвісних (падаючих на корабель під великим кутом) стрілен. Корпус його мав подвійне днище й ділився непропускаючими воду перегородками на засіки.

Первісний тип панцирника недовго проіснував, його замінили нові типи панцирників, які одержали назву „дредноутів“, від імені першого нового анґлійського панцирника цього типу. Водозміщення дредноутів дійшло до 19-25 тисяч тон; хід коливався від 19 до 23 узлів. Головна його особливість була в тому, що він мав тільки велику 11″-12″ артилерію в кількости 9-12 гармат у 52 калібри довжиною, улаштованих по 2, або по 3 в башнях, та протимінною в 120-130 м/м, або 6″, у кількости 20-30 гармат. Мінні апарати перестали ставити.

До початку світової війни появився зверх-дредноут, водозміщення до 35.000 тон і калібер великої артилерії дійшов до 14-15 дюймів у 52 калібри довжиною. Італійці навіть хотіли ставити 16″ гармати, але на це не відважились.

Призначенням ескадрових панцирників (броненосців) було вести битву з ворожою фльотою та фортецями.

Потім йшли панцирні крейсери, у яких елементи були такі-ж, як і у панцирників, тільки панцирі були тонші й прикривали лише найважніші частини; артилерія теж була слабша, на рахунок якої збільшувалася скорість корабля.

Перші панцирні крейсери появилися наприкінці минулого століття, хід їх був 20-21 узлів; артилерія складалася із 3-х 8″, або 10″, 50 калібрів довжини, 12-16-ти 6″ гармат та протимінною із 20-24 75 м/м, і 50 калібрів довжиною. Водозміщення їх було 8-10 тисяч тон.

Панцирні крейсери рівнобіжно з панцирниками дійшли на початку до типу дредноутів-крейсерів з водозміщенням у 20-25 тисяч тон, з ходом у 24-27 узлів і 10-12 10″, або 11″ гарматами та протимінною артилерією з 130 м/м, або 6″. Потім почали будувати крейсери зверх-дредноути з ходом до 30 узлів, а велика артилерія дійшла до 14″, о 52 калібрах довжиною. Їх призначення — глибока розвідка та разом з панцирниками провадження битви з ворожою фльотою та фортецями.

Вслід за цим пішли типи панцирно-палубних крейсерів I ранґи (кляси), які появились майже одночасно з панцирними крейсерами. Водозміщення їх було 6-8 тисяч тон. Скорість на початку була 22-23 узли, а потім дійшла до 32 узлів. Для захисту мали тільки панцирну палубу та щити при гарматах (іноді 6″ гармати захищались 4-5 дюймовими панцирними башнями); мали 12 6″ гармат і стільки-ж 75 м/м протимінних. Далі стали ставити одну або дві 8″ гармати. Призначення їх — розвідка, крейсерування, бльокада та виконання других завдань. Панцирно-палубні крейсери 2 ранґи (кляси), теж що й одноіменні першої ранґи, але меншого розміру й біля 3000 тон водозміщення. Артилерія їх складалася із 7-12-ти 105-120 м/м гармат і крім того мали мінні апарати, а початкова скорість 24 узлів дійшла до 32 33 узлів.

У 70-х роках появилася міноноска, яка на протязі 35-40 років перетворилась у контр-міноносець (дістроаєр-нищитель).

Початкова міноноска уявляла з себе звичайний катер, озброєний двома мінами на жердці, але на такій міноносці необхідно було щільно підійти до ворожого корабля, ткнути в борт міну й скорше відходити, щоби самому не потерпіти від вибуху міни.

З появою саморухових мін Уайтхеда, появляється й новий тип міноноски. — Невеличке в 30-35 тон водозміщення, узеньке, збудоване із тонкої сталі судно, зі скорістю, на початку 80-х років минулого століття, 18-20 узлів і з одним носовим мінним апаратом.

Слідом за міноносками того-ж типу, але збільшеного розміру (біля 100 тон) зявляється перший міноносець з двома і навіть трома мінними апаратами. Скорість його доходила до 22-25 узлів. Одночасно з міноносцем появляється ще один тип мінних суден, а саме мінний крейсер у 400-500 тон водозмі-

*) Ватерлінією називається лінія, по яку опускається корабель у воду.

щення, зі скорістю 20-21 узлів з 3-4 мінними апаратами й 3-5 скорострільними пушками Гочкіса.

На початку XX століття появляється перший контр-міноносець у 240 тон водозміщення, зі скорістю до 30 узлів, з мінними апаратами, з одною 75 м/м і 4-5 47 м/м скорострільними гарматами. У російсько-японську війну він доходить до 1000 тон водозміщення з тією-ж скорістю, тільки артилерія робилася трохи дужчою і крім того з більшими мореходними якостями.

Потім появляється ще новий тип контр-міноносця в 650 тон водозміщення, з 5 мінними апаратами, двома 75 і 5 67 м/м гарматами.

На початку світової війни появився ще більший тип, у 1350 тон водозміщення, зі скорістю 35 узлів, з 15-тю мінними апаратами, 3-ма 105 м/м (52 калібри довжини) протиаероплянними гарматами.

Міноноски вже не існують та і міноносців уже не будують.

В сучасний мент піднимають на дредноутах на борт по дві, або по 4 такого-ж розміру, але удосконалені міноноски.

З появою мін загородження їх ставили зпочатку при допомозі плотиків, а потім почали будувати спеціяльні кораблі у 6, 8 і більше тисяч тон, з добрим ходом (до 25 узлів) та протимінною артилерією, які мали змогу взяти та поставити де-кілька сот мін загородження (міни спускалися в воду і трималися на якорі) в короткий термін.

Такі кораблі мають назву мінні загородителі.

Для тралення форватерів та виловлювання мін загородження в військовий час невеликі комерційні пароплави з малим осіданням перетворюють у тральники*) і узброюють дрібними гарматами, надаючи їм фортрали (носовий трал окремого судна).

Панцирник побережної оборони (2 кляси), теж що і ескадровий панцирник, тільки малого розміру (до 5000 тон водозміщення), з порівняючи малим ходом, не більш 15 узлів і з більш малим осіданням, щоби мати змогу ближче підійти до берега, з морськими якостями безумовно кепськими.

Вони уявляли собою, як би пересувні фортеці.

Канонірські човни поділяються на дві категорії: 1) мореходні і 2) річні.

Перші більш великого розміру (біля 2000 тон водозміщення), з більш менш добрими морськими якостями із озброєнням у декілька 6″-8″ гармат та дрібною артилерією.

Призначення їх теж, що й панцирників, берегової оборони.

Річні канонірські човни мають ріжні розміри, а саме від декілька десятка тон до 1000 тон водозміщення, в залежности від глибини фарватерів річок, на яких вони мають провадити операції. Озброєння-ж, захист (панцир) та скорість їх установлюється в залежности від місцевих умов і наскільки дозволяє водозміщення цих суден.

Окрім кораблів та ріжних суден, які перелічені, в військовій фльоті є ще кораблі для вишколення особистого складу.

З них складаються ескадри та відділи (більшою частиною старі кораблі, яким надаються всі нові удосконалення та винаходи), а саме: відділ школи ґардемаринів, відділ школи інженір-механіків, артилерійський відділ, мінний відділ, відділ навчання машинної команди, гідроґрафічний відділ та інше.

Яхти для Голови Держави та вищих морських осіб. Їх озброювали дрібною артилерією для поздоровлень.

Підводні човни появилися лише тільки на початку цього століття. Перші були великого розміру, мали всього один мінний апарат. Для двигання понад водою був нафтовий мотор, який давав їм скорість до 10 узлів, а через посередництво акумуляторів приводжено до руху мотор у підводному плаванні, який давав їм скорість 6 узлів. Водозміщення їх було біля 100 тон.

Слідом за першими підводними човнами у всіх більших держав появилися свої винахідники. Появилося багато типів підводних човнів. Кожна держава змагалася держати у таємниці свої удосконалення підводних човнів, а в той же час змагала розвідати чужі таємниці.

Форма більшости підводних човнів — потовщена циґара. По середині є башенька, верх якої відкривається і через неї люди проходять в середину човна. Підводні човни опускаються через наповнення цистерн водою та при помочі поземих керм.

Випливає човен випомповуючи воду, а також при допомозі поземих керм.

При довгочасовому перебуванню човна під водою від дихання екіпажу, парування ґазів (нафти, квасів, акумуляторів та інше) повітря в човні псується, а тому його приходиться зміняти, для чого із резервуарів стисненого повітря напускається в помешкання човна свіже, а попсоване випомповується спеціяльною помпою.

В часи останньої війни появилися підводні човни у декілька тисяч тон, з скорістю до 16 узлів під водою. Деякі мали зброю — не тільки міни, але й гармати (105 м/м). При перебуванню під водою із човна мали змогу орієнтуватись через періскоп, якого верхній кінець залишався понад водою: при спусканні на велику глибину орієнтувалися по компасу.

Завдання підводних човнів — загодя ослабити ворожу фльоту, яко мога більше (себ-то попсувати декілька кораблів ріжними заходами), перешкоджати, коли не зовсім припинити ворожу морську торговлю та виконувати другі завдання мінних суден. Взагалі зброєю дуже небезпечною.

З XX століття почали входити в склад ескадр транспорти-майстерні для провадження ремонту кораблів підчас знаходження їх поза портом.

В часи війни комерційна фльота дає допоможні засоби військовій фльоті. Озброєні скороходні пасажирські пароплави під військовим прапором та з військовим екіпажем ставали допоможними крейсерами та крейсерами для ґідроплянів. Вантажеві пароплави ставали військовими транспортами і озброювалися дрібною артилерією.

З появою залізної (стальової) парової фльоти, з озброєнням далекострільними гарматами, змінилися й тактичні засоби у війні на морі й малюнок морської битви став мати інший характер.

Абордаж відійшов в царину оповідань.

Нова винайдена зброя — міни, як міни загородження, так і Уайтхеда одержали широке пристосовання.

Морські битви в останню війну великих (лінійних)

*) Тралити це означає звільняти певну простір моря від мін загородження тралом, себ то стальовим тросом, який знаходиться поміж двома кораблями і має ножиці, або набої, якими перерізує стальовий трос, на якому тримаються міни загородження на свойому якорі, після чого міна випливає на поверхню.

кораблів розпочиналась на віддаль, яка перевищувала 120 кабельтових (51 верста) і рідко сходились ближче 100 кабельтових ($17^1/_2$ верст). Були битви й на більш близьких віддалях, коли через туман ворожі кораблі сходилися, не виявивши раніш один другого, або через другі несподівані стрічі, як наприклад битва Чорноморської ескадри з крейсером-дредноутом „Гебеном" коло Херсонесу в останню війну. Основні принципи та завдання війни на морі залишились тіж самі.

Істнували два ріжновидні способи провадження морської війни — наступний та оборонний. Той і другий мають підрозділи, як наприклад — активна та пасивна оборона — себто повне володіння морем зі знищенням ворожої фльоти і володіння морем умовне з замкненням ворожої фльоти.

Також істнували завжди й дві зброї. Зброя дужого — артилєрія; зброя слабого поступово: брандери, тарана, міни на жердці, міни Уайтхеда і при кінці підводні човни.

Крім того завданням як дужого так і слабого було припинити, або хочаб учинити шкоду морській торгівлі ворога, а також припинити доступ до ворожих портів та невтральних кораблів.

Для припинення морського торгу ворога, або хочаб пошкодження йому, посилають крейсери (Німеччина в світову війну вживала для цієї мети підводні човни. На початку війни всім відомі великі шкоди, яких накоїли її крейсери „Емден" та „Карльсруге").

З цією ж метою оголошувано і бльокади берегів ворога. По міжнародньому праву її можна оголошувати тільки у випадку певної бльокади, себ-то ворог, коли оголошує її, повинен післати для цієї мети достатню кількість військових кораблів.

Мінами загородження користувались у світову війну у великих розмірах і не тільки для захисту своїх портів, але і для того, щоб замкнути ворожу фльоту в її базі.

* * *

Умови, при яких приходилося мені писати сю працю, на великий жаль не дають можливости зупинятися та більш докладно розглянути сучасну морську війну, дуже складну, у якій приноровлюється всі винаходи та відкриття по всім галузям техніки та науки.

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

† Микола Турянський б. УСС.

Дня 8 березня с. р. помер трагічною смертю в 42 році життя бувший УСС. Микола Турянський. Покійний, як міщанський син, брав перед війною живу участь в просвітянському життю Коломиї. Причиною смерти була нервова недуга й невідрадне фінансове положення, в яке попав, будучи властителем одного з ресторанів у Коломиї. Земля Йому пером.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо вирівнати залеглу передплату!

ПРЕСОВИЙ ФОНД

Осип Марків, Станиславів, зол. 15·00

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 5. / Травень 1932.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві